

Els capítols matrimonials a la Vall d'Aran (segles xvii-xix): algunes aportacions per a l'estudi de la casa

*M. Àngels SANLLEHY I SABI**

Grup d'Estudis del Paisatge Històric

L'estudi de la casa passa per l'anàlisi d'una font històrica importantíssima, els capítols matrimonials. En aquest article farem una aproximació a les possibilitats que ofereixen aquests documents a l'hora d'endinsar-nos en el funcionament del règim familiar a la Vall d'Aran i la seva evolució històrica.¹ Com veurem, les seves possibilitats són múltiples. S'hi poden analitzar temes força diversos: estratègies matrimonials, heretament, composició i valoració dels dots (en metàl·lic i en béns immobles i mobles). Hi conflueixen elements de l'àmbit jurídic (pactes matrimonials, sistema d'herència), de l'econòmic (valoració i pagament dels dots i contradots) i del sociològic (identitat de la casa, seguretat i protecció per als seus membres i relacions entre cases). La seva anàlisi pot aportar molt, sobretot si es fa des de la pluridisciplinarietat, per poder trencar rigideses i fer que les diferents òptiques conflueixin en una visió molt més complexa. Així, les darreres recerques en el camp de l'antropologia es replantegen els models i integren en l'anàlisi factors variables determinants de caràcter econòmic i social, i per tant històric.²

Ara bé, els capítols com a font tenen limitacions. Són pactes fets abans de la unió matrimonial i per la seva naturalesa són irrevocables, llevat d'algunes excepcions.³ Cal tenir en compte, doncs, que es tracta d'uns acords fixats a priori, en unes circumstàncies determinades i amb unes expectatives concretes. En molts casos, i no pas per manca de voluntat de les parts, moltes de les clàusules no s'arribaven a complir, o ho feien parcialment, com bé ho il·lustren els processos judicials que s'iniciaven per aquesta causa, i dels quals tenim força exemples tant en la justícia administrada en l'àmbit local com en un nivell superior, a la Reial Audiència de Catalunya. Les èpoques o rebuts dels pagaments successius demostren també que el desideratum no sempre s'avenia amb la realitat. Es poden documentar retards en els

* Grup d'Estudis del Paisatge Històric. Autora de diversos llibres i articles sobre la Vall d'Aran i les economies de muntanya. (mass17@terra.es)

1. Sanllehy (1998: 49-53); Sanllehy (2007: 1, 255-298).

2. Roigé remarca que «aquestes pràctiques no són atemporals i que estan sotmeses als processos de transformació social i de reajustament amb els elements condicionants [...] Subjectes als processos de canvi, les diferents pràctiques poden succeir-se o coexistir al llarg de la història». Roigé (1994: 74). Cf. Barrera (1990); Comas (1993); Estrada, Roigé, Beltran (1993: 127-147). Des de la disciplina històrica, cf. Assier-Andrieu (1981); Viader (2003); Cursente (1998); Brunet (1998); Zink (1993); Mikelarena, Erdozáin (2010).

3. Faus (1907 [2002]: 161-163).

pagaments, canvis de naturalesa d'alguns d'aquests i, fins i tot, la reinterpretació d'algunes clàusules.

Cal remarcar que els capítols són una font estàtica, una mena de «foto fixa» d'un acord determinat, en un moment determinat i amb uns protagonistes determinats. És en certa manera un retrat detallat però fragmentari, i només podrem copsar-ne tot el valor amb un coneixement global molt més ampli assolit a través d'altres fonts.⁴ No es pot apreciar el valor real d'uns pactes sense saber el nombre de fills o filles que aquella família havia de dotar, sense saber si la despesa havia implicat una venda o un empenyorament d'alguna parcel·la de terra per poder obtenir liquiditat, sense saber si s'havien establert censals per garantir el compliment dels pagaments dotals. Per conèixer tot això caldria poder fer un exercici de reconstrucció de famílies. Quants fills tenia el matrimoni?; quants fills per casar?; quants fills treballaven a l'exterior o estudiaven?; en quin moment l'hereu passà a ser cap de casa per mort o per delegació explícita del pare arran del casament?; quantes persones vivien a la casa en un determinat període?; quin era el patrimoni immoble i moble de la casa?; era hipotecat?; quin era el grau d'endeutament?; què comportava la convivència de la parella jove amb la gran?; com s'organitzava l'usdefruit quan algun membre enviudava?; quines eren les implicacions jurídiques, econòmiques i de convivència que comportaven les segones núpcies i els naixements conseqüents?

Aconseguir totes aquestes respostes representa un exercici de microhistòria força laboriós, i difícil de realitzar per al cas aranès. La dispersió de fonts i les llacunes tipològiques i cronològiques de la documentació impedeixen poder tenir una visió global. El cert és que hi ha algunes cases que han conservat un fons documental força extens i variat, encara que poc sistemàtic,⁵ la qual cosa permet reconstruir només alguns períodes, i encara curts. Pensem en casa Joanchiquet de Vilamòs, casa Sebastian de Vilac, casa Pèirponin d'Arròs o casa Lanhèu de Salardú, entre molts altres fons documentals que abasten bàsicament els segles XVII, XVIII i XIX, i alguns de més amplis, des del segle XVI fins al XX. Apleguen documentació força variada (testaments, capítols matrimonials, inventaris *post mortem*, compravendes, vendes a carta de gràcia, censals, rebuts, contractes comercials, correspondència) que permet contextualitzar molts temes que la parcialitat dels fons de la notaria reial no permet estudiar en profunditat.

De la recerca feta destaquen, cronològicament: per al segle XVI, la part del manual notarial de Salardú, a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona;⁶ per als segles XVI,⁷ XVII, XVIII i XIX, els fons patrimonials de diverses cases dipositats a l'Archiu Generau d'Aran; el manual del notari apostòlic i rector de Tredòs (1713-1725); el fons de la notaria reial de Viella;⁸ la documentació de la parròquia de Les; la documentació de la parròquia de Salardú, i les transcripcions de capítols aportats com a prova en els processos judicials de la Reial Audiència, disponibles a

4. Fontaine (2003: 18).

5. En comptadíssimes ocasions es disposa d'instruments comptables com ara llibres de registre o inventaris de patrimoni, i de sèries documentals completes cronològicament.

6. Essencialment, del 1586-1587 i ca. 1625. Actualment s'han retirat de la consulta pel seu deficient estat de conservació. Es desconeix quan podran consultar-se de nou (notificació escrita de l'IMHB).

7. Molt escadussers; un exemple: els del 1593. A.G. d'Aran, Henri Capdesús d'Arties.

8. Notablement delmat per la riuada del 1937. D'anteriors al segle XX es conserven els manuals del 1775, 1776, 1776-1777, 1777, 1778, 1778-1779, 1779, 1785, 1786, 1812, 1825, 1826, 1827-1828-1829, 1860, 1866. A.G. d'Aran, Notariau, Manuaus.

l'Arxiu de la Corona d'Aragó, entre altres. La prospecció de totes aquestes fonts ha permès redactar aquestes pàgines amb l'objectiu d'aportar interrogants i línies d'estudi més que no pas resultats.

Segons la seva naturalesa, la documentació té unes característiques determinades que cal tenir en compte a l'hora de fer comparacions. Per exemple, els capítols signats davant notari reial corresponen generalment als de les cases més fortes, no es poden tractar com a font aïllada sinó que cal ponderar-ne els valors amb els dels capítols signats davant notari apostòlic, que habitualment corresponien als de les cases més humils, amb característiques força diferents.⁹ Per això el fet de trobar dots més alts, o un grau més alt d'exogàmia i d'alfabetització en els primers que en els segons, s'haurà de valorar amb precaució. També caldria preguntar-se sobre el percentatge de parelles que realitzaven capítols abans de casar-se. Sembla una pràctica universal, que tothom seguia, però els buits que es troben en els manuals notariais, d'anys amb pocs o cap capítol matrimonial,¹⁰ semblen indicar que no totes les cases en feien. Probablement s'establien per a l'hereu o pubilla, però no pas sempre per a la resta de germans. La proporció entre els que tenen nomenament d'hereu universal i els que no permetrà calcular quina era la pràctica en cada període. Un altre factor a tenir en compte és la proporció de pactes establerts davant notari apostòlic, a la pròpia parròquia o davant notari reial, ja fos a Viella o al poble on es desplaçava el notari un o dos cops a l'any.

La casa i les cases: el difícil equilibri entre la perpetuació i l'establiment de noves cases

La casa com a unitat de producció i convivència en les societats de muntanya tenia un objectiu: la perpetuació.¹¹ Les estratègies per conservar el patrimoni incloïen figures jurídiques com el dret de retracte dels parents en les compravendes, la successió troncal, el fideicomís, o la llibertat de testar, l'agermanament, *convinença* o *mieja guadanberia*. L'autoreproducció implicava esforços en diferents fronts, entre altres la previsió i l'organització de les aliances matrimonials i els heretaments que tractarem ací. Estudis recents relativitzen l'èmfasi que alguns investigadors havien posat en les motivacions econòmiques dels intercanvis matrimonials; tanmateix, les aliances matrimonials¹² eren claus, com també ho eren les decisions de quins membres de la casa restarien solters. Podríem dir que la dona es casava amb la intenció de millorar el seu estatus i per procrear i donar continuïtat a la casa, ja sigui la pròpia —les pubilles— o la del seu cònjuge —les cabaleres—. I aquesta funció reproductiva és la que es volia assegurar. Les aliances hereu-cabalera i pubilla-cabaler donaven continuïtat a una casa vella. Les aliances cabaler-cabalera donaven lloc a una casa nova, fluctuant, inestable i d'arrelament

9. No només pel contingut, sinó per l'aspecte formal, amb una redacció menys protocol·lària, un lèxic, molt més farcit d'aranesismes i la presència constant del nom de les cases, un element molt útil en la recerca (vegeu Sanllehy [2009: 322]), mentre que en els formalitzats davant notari reial gairebé no hi apareix mai.

10. El manual notarial del rector de Les al segle XVIII és prou significatiu: 1710, 1714, 1720, 1725, 1728, 1729, 1737, 1739, 1740, 1741... També en els manuals dels notaris reials hi ha períodes amb llacunes importants.

11. Sanllehy (2010a); Família (1993).

12. Estrada, Roigé, Beltran (1993: 24-26).

incert. I les aliances entre hereus i pubilles significaven la desaparició d'una casa, per la qual cosa es donaven rarament.¹³

La casa pirinenca es regia pel sistema de l'hereu o pubilla únic i el repartiment de la llegítima als germans. Es volia mantenir el llinatge, i per això es vetllava per mantenir el cognom, i els fills anteposaven el cognom de la mare al del pare, en cas que la mare fos pubilla. A Andorra, Viader documenta l'aparició del sistema d'heretament únic al segle XIV (època en què també es formaren els quarts en el si de les parròquies).¹⁴ Ara bé, la dicotomia entre el sistema d'hereu únic de la Catalunya Vella i de l'herència igualitària de la Nova i altres contrades cal matisar-la,¹⁵ ja que hi intervenen molts altres factors econòmics i socials. En realitat, ¿no es pot qualificar d'igualitari un sistema que garanteix el dot i l'acolliment a la casa pairal, i proporciona mitjans a cada fill (terra, diners, estudis, nova casa) encara que damunt del paper sigui un sistema desigual? A vegades l'hereu era el més desproveït de tots els germans; tenia, però, la responsabilitat, l'honor i el deure de donar continuïtat a la casa i alhora garantir el futur dels seus membres, a través del pagament de dots i de llegítimes.¹⁶ Encara que el marc legal fos uniformitzador, cal saber veure les diferents varietats territorials i les diferents estratègies de cada casa. De fet, el nomenament d'hereu era lliure, i tant podia recaure en el promogènit com en algun altre fill. En molts capítols s'explicitava que es triaria més endavant el que es considerés més convenient, encara que, a grans trets, es pot dir que al Pirineu oriental predominava el nomenament del fill gran i a l'occidental la tria. Si bé el model era desigual, els germans no hereus no restaven pas desheretats, s'obligava l'hereu a col·locar-los a conveniència i possibilitat de la casa, en els estudis eclesiàstics o no, en un ofici o amb la dotació més o menys generosa per aconseguir un casament amb un hereu o pubilla que li permetia passar a una altra casa.¹⁷

En zones d'alta muntanya, la casa —tot i d'estructura troncal— no era formada per gaires membres, ja que habitualment els cabalers eren expulsats. Per això, a la Vall d'Aran es troben pocs fadrins, mentre que al País Basc era freqüent aquesta figura, d'acolliment —o en certa manera «segrestament»— a la casa.¹⁸ A la Vall d'Aran, a inicis del segle XVIII es documenta l'existència de la família troncal, amb un 34% de famílies múltiples, i un 44% de complexes (10% extenses + 34% múltiples), ja sigui amb dos nuclis conjugals o amb un nucli i un membre vidu de l'altre (recordem que a partir del 20-25% de famílies complexes ja es considera que predomina la família troncal). Les dificultats d'autoreproducció pagesa donaven lloc a famílies amb

13. Un dels pocs casos documentats: el 1828, a Bossòst, es feren capítols entre Joan Peremiquel Sens i Maria Gallart Nart, ambdós hereus universals. Es pactà que viurien a casa d'ella, el noi aportava 1.500 lliures, 3 vestits, una capa, 6 camises, 6 llençols de 22 pams, «un sombrero redon» de 5 ptes., «una gorra vermella d'igual preu» i una flassada verda; l'escreix i el «regensament» de 200 ll., mentre que els guanys es repartirien per la meitat. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1828.

14. Viader (2003: 374-378).

15. «Més que veure els sistemes de transmissió dels béns com a processos que segueixen les normes sancionades pels sistemes jurídics o el costum, entenem que en tota anàlisi sobre aquests sistemes cal estudiar sobretot les adaptacions flexibles de les estratègies familiars». Així al Priorat, al segle XIX-XX, la herència era majoritàriament indivisa entre els petits propietaris en un 70% dels casos, entre els mitjans en un 41% i entre els benestants en un 24%. Roigé (1994: 73, 77). Cf. Fontane (2003: 19-31).

16. Quarta part dels béns a repartir entre tots els hereus més pròxims i legitimaris, entre els quals també podia haver-hi l'hereu. A l'Aragó representava dues terceres parts dels béns i al País Basc quatre cinquenes parts.

17. Bonales (2010: 528); Mikelarena, Erdozáin (2010: 491-493).

18. Sanllehy (2010a: 80).

un nombre de fills no gaire elevat. Segons el cadastre del 1717, només en les comunitats més pròsperes com Viella hi havia famílies amb quatre fills (a la globalitat de la vall, aquest grau no arribava al 10%), mentre que les que tenien dos fills se situaven quasi en el 29%, i les famílies d'un fill en el 24%.¹⁹ El control de la natalitat tenia múltiples vies, des dels infanticidis²⁰ (en contrast amb la gran cura pels ancians) fins al retardament de l'edat del matrimoni.

Els capítols matrimonials eren l'instrument jurídic que regulava les relacions de família i els drets de successió, on es definia l'heretament que havia de garantir la continuïtat de la casa.²¹ Evidentment s'evitava el matrimoni hereu-pubilla o pubilla-hereu, ja que implicava la desaparició d'una casa. A l'època medieval, els pactes matrimonials eren molt complexos. Inclouen l'heretament, la institució dotal, el debitori i terminis de pagament, la definició de la llegítima i altres documents (relacionats amb la senyoria). El sistema es simplificà a l'època moderna amb l'adopció dels capítols matrimonials, segons les doctrines dels juristes de principis del XVII.²² Això significà l'establiment d'uns protocols fixos, encara que adaptables a cada realitat social i familiar. Les Constitucions de Catalunya, tota la doctrina jurídica catalana, des de Ripoll fins a Peguera, Molí o Comes i altres com Faus o Brocà, han aportat una munió d'estudis que permeten conèixer-los a bastament des de la visió jurídica.²³

Faus remarca algunes característiques dels contractes matrimonials de les comarques pirinenques que tenen relació amb la família troncal, la societat matriarcal i amb determinats trets de l'economia comunal, trets que identifica com a vestigis del dret prerromà. En serien exemples l'existència del consell de família, consell que a la Vall d'Aran no era present de forma explícita (com ho era a la Vall de Ribes), però que implícitament sí que actuava. També el paper més preeminent de la dona a l'hora de poder heretar, a més de la presència d'«homes bons» o àrbitres,²⁴ del cap de casa, de la raó de família, dels heretaments mutus i dels pactes de manteniment (aliments) del cònjuge vidu.²⁵ Tot això demostra el paper secundari de l'individu i, per contra, el pes de la casa²⁶ en la configuració de la comunitat local, tema força documentat a ambdós vessants del Pirineu, a territoris bascos, aragonesos o aquitans.²⁷

19. Sanllehy (2007: 1, 286-298).

20. El missioner jesuïta Jean Forcaud observava astorat el gran nombre d'ofegaments d'infants a les valls pirinenques. L'Església prohibia, sota pena d'excomunió, que els nadons dormissin amb la mare, concretament els menors d'un any; tanmateix, les morts per ofegament van continuar, així com els abandonaments. Relation 2008: XII, 81-82.

21. El testament tenia escàs paper en l'heretament, restava limitat a un testament de pietat (misses, deixes, fundacions, i algun cop nomenament d'una tercera persona que instituís hereu).

22. Aportacions de L. To i P. Gifre en la Jornada Els contractes matrimonials: una font per a la història social, 24 d'abril del 2009, Girona. [Una petita ressenya a *Mestall*, IX (2009), núm. 25, p. 2-3]. Richou, per al Maresme, parla ja d'implantació al segle XV, Richou (2010).

23. Cf. Comes (1706); Faus (1907 [2002]); Brocà (1918-1926?); Lalinde (1965).

24. Un exemple: «Es beritat com tenint unes diferensies entre Andreu de Pere Martí y Juan de Pere Martí, fill del dit Andreu, sobre del adot o llegitima li correspon al dit Juan de Pere Martí dels bens de son pare, los quals an posat sas diferencies en mans de dos homens, un per cada part com son Laurens Forcada per part de Juan de Pere Martí y Pere Juan Cirat per part de Andreu de Pere Martí. Bistes les demandes y respostes de cada un segon segon la poselitat [sic] de la casa abem consignat al dit Andreu de Pere Martí aya de dar al dit son fill Juan de Pere Martí, saber es, dos sentes y dos ll. corentes en la present ball, mitat diner y mitat mercaduries, comprés lo que té rebut y en bia de adot ...», AFP, J (28-I-1787).

25. Faus (1907 [2002]: 80-81, 85-87).

26. «Le droit spécial de l'Aran est dominé par cette idée de copropriété, de communauté familiale». Comet (1929: 141).

27. Cursente (1998); Zink (1993); Mikelarena, Erdozain (2010).

El dret civil aranès té unes figures específiques:²⁸ la successió troncal,²⁹ el retracte gentilici (tornaria),³⁰ i la *convinença* o *mieja guadanberia*. Ja eren esbossades en la confirmació d'usos i costums de la Querimònia del 1313, i foren definitivament confirmades i explicitades en la confirmació d'Alfons III del 1328 i de Pere III del 1352,³¹ aquesta darrera referida específicament al dret de successions. La *convinença* o *mieja guadanberia*, segons el capítol X de la Querimònia, feia factible la comunitat matrimonial de béns, però només per voluntat i pacte exprés. Podia ser pactada en qualsevol moment, no necessàriament en el moment del casament, la qual cosa la distingia de la societat de guanys. El repartiment es feia en cas d'absència de fills, hereus directes i, malgrat que el pacte era molt més freqüent entre marit i muller,³² també podia ser establert entre pares i fills o entre estranys. Era una mena de garantia, ja que la separació de béns com a règim conjugal comportava un excessiu risc de precarietat per a la viduitat, i sobretot per a la dona davant l'incert futur que quedés descendència o no. La majoria de juristes la qualifiquen de règim de comunitat sobre les adquisicions oneroses durant el matrimoni, i per a d'altres és un sistema incipient de participació de guanys.³³

Un cop d'ull a les pràctiques de regions veïnes de l'altra banda de la frontera política mostra molts punts de contacte amb les constants observades als capítols aranesos.³⁴ Ara bé, allà el codi civil francès del 1804 va suposar un cop fort al règim successori pirinenc i a la família troncal, malgrat que la població i els mateixos juristes van tenir una certa resistència a aplicar-lo. Es demostra per a les valls d'Aspe i Ossau, on els notaris van saber «vorejar» el dret i així mantenir els vells règims successoris (a través de vendes fictícies, cessió de drets, sotsestima-

28. En el formulari notarial de Bartolomé Portolés s'esmenta l'«agermanament», f. 86 i 107, i altres de més genèriques, però amb clàusules específiques, recollides sota l'epígraf: «Contractes segons estil a la Vall de Aran». Danés (1918). Cf. també: Privilegis, 1640; Privilegis, 1915; Índice, 1944.

29. A manca de descendents directes, el patrimoni tornava a la línia on s'havia originat fins al quart grau. L'origen, doncs, tenia relació per damunt del grau de parentiu. Només s'aplicava en cas d'absència de testament. Bertrán (1901: 59, 80-83); Índice (1944: 17-19, 56).

30. Els parents del venedor tenien el dret de retracte (apel·lació) sobre els béns immobles venuts i que tenien el seu origen en la mateixa línia familiar. El termini en què es podia exercir el dret de retracte era d'un any i un dia des que s'efectuava la venda. Bertrán (1901: 67-72).

31. Privilegis 1915: I, doc. VII, 23-34, (23-VIII-1313), doc. XIV, p. 49-50, (15-V-1328), doc. XXVII, p. 81-85, (26-VI-1352). Brocà (1918-1926: I, 325, nota 6, p. 844, nota 3).

32. L'agermanament entre Josep Peremartí e Rosa Pena, de Vilamòs: «[...] se agermanan y fan donació y asocian ad in vicem en el modo següent. Que tots los béns y drets seus mobles e immobles haguts y per haber mentras viuran los tingan comuns y per indivis per soportar los càrrechs de present matrimoni y en lo dia o antes de son òbit lo premorint de ells puga testar per sa ànima a possibilitat de dits béns y lo sobrevivint tinga y poga heretà los béns de premort a sas llibres voluntats a la obligació, emperò de que hage de disposar de ells en los fills y filles dels present matrimoni si ni haurà [...], [continuen altres clàusules]». A.G. d'Aran, Notariau, Manuau 1812 (3-VII-1812).

33. Tal com la qualifiquen Puig Ferriol i Mezquita. Segons estudis notariaus, al segle XVIII es mantenia viu el costum de fixar la *convinença*, al primer quart apareixia en un 40% dels capítols. A inicis del XIX es mantingué, però va decaure bruscament i finalment va passar a ser una excepció. Al XX, però, encara es mantenia la proporció d'un 30% com a «associació de compres i millores». Mezquita (2001?).

34. Poumarède (2000: 25-33); Zink (1993); Gratacós (1987); Assier-Andrieu (1981); Brunet (1998). Sicard, sobre 259 capítols matrimonials de la zona de Nébouzan, remarca la inclusió de l'heretament, el pagament del dot a terminis (a l'entorn de 10 anys), la disminució del pagament en metàl·lic, una certa endogàmia de classe (entre pagesos i entre artesans), la migradesa de l'aixovar de les cases més pobres (llençols, tovalloles i estovalles) i de les més riques (llit guarnit, armaris, caixes, llençols de fil i tovalloles a dotzenes), l'interès per transmetre el patrimoni sense divisió i l'escriu per garantir que la vídua podria mantenir el seu estat. Sicard (2000: 77-85).

cions, donacions). Tanmateix, a la dècada del 1830, amb la desaparició de la generació de juristes que coneixien el règim anterior, van sucumbir definitivament. Al Pirineu català la pervivència fou molt més llarga.

Analitzarem ara les característiques essencials de les diferents clàusules pactades en els capítols matrimonials aranesos, tot seguint la seva estructura, a fi de posar en relleu les concommitàncies i les especificitats respecte als capítols d'altres zones. El primer element era la informació sobre el lloc i la data de la formalització de l'acte. Habitualment, el casament era previst per a dates properes, encara que no s'especificava clarament. En algun cas resta palès que l'enllaç no es faria aquell mateix any, com ara en uns capítols del 1732, on es deia que la primera paga es faria el 1733 i la segona el dia de les nocces. En alguna altra ocasió són capítols pactats molts anys abans del casament, com uns capítols del 1673 que vinculaven dues cases fortes, i encara s'ignorava la identitat dels cònjuges.³⁵ O altres en què es postposava l'enllaç fins que no se'n fes la petició explícita; cal suposar que l'edat dels futurs cònjuges o altres circumstàncies així ho aconsellaven.³⁶ En alguns casos, els capítols se signaven un cop celebrades les nocces, desconeixem si per voluntat pròpia o per la dificultat d'accedir a la notaria de Viella, com fou el cas dels capítols signats a Les en el moment que el notari reial anava, un o dos cops a l'any, a aquest poble. Evidentment, si actuava el notari apostòlic es signava el pacte en el mateix poble dels cònjuges, on s'establiria la parella.

Seguia la citació dels noms dels futurs cònjuges, amb l'especificació del seu estat civil (fadrí, donzella, vidu, vídua) i a vegades del seu ofici (pagès, cirurgia), així com dels noms dels seus pares i llocs de residència. Es redactava una primera clàusula sobre l'heretament, amb el nomenament, si s'esqueia, de la condició d'hereu o hereva universal a un dels futurs cònjuges. A continuació s'especificava el tipus d'heretament que regiria per als possibles descendents de la parella. El sistema predominant era el que servava la prelación de primogenitura, de masculinitat i de nupcialitat. És a dir, es preferia el fill gran davant dels altres, l'home davant de la dona i els fills del primer matrimoni per davant dels del segon. Això s'expressava en la fórmula invariable i present gairebé en tots els capítols matrimonials aranesos de «fill per fill, filla per filla».³⁷

Amb tot, algunes vegades el nou matrimoni es reservava la facultat de designar hereu més endavant, segons les capacitats o possibilitats de cada fill, o segons la conjuntura econòmica de la casa o les estratègies matrimonials que podia realitzar.³⁸ Es continuava amb l'especificació dels intercanvis econòmics (dot, escreix i regensament). Una atenció especial requeria el dot, indemnització pagada als germans no hereus en el moment de deixar la casa per casar-se

35. Serien un fill de Joan Aunòs, de casa Joanchiquet de Vilamòs (encara no triat, perquè els cinc fills tenien en aquell moment dedicació als estudis o a la vocació religiosa), i una filla de Guillem Monge d'Arres de Sos. El dot era fixat en 316 ll. A.G. d'Aran, Joanchiquet, 829 (28-XII-1673).

36. En els capítols entre Andreu Abadia i Teresa Viló s'especificava que quan una part «requerirà bodes», l'altra estaria obligada a acceptar-les. A.G. d'Aran, Lanhèu, 85 (finals s. XVIII).

37. Segons Faus, la prelación de nupcialitat relativa es donava a les comarques del Segre inferior, mentre que a les del Segre superior predominava l'absoluta, és a dir, tenien prelación tots els fills del primer matrimoni davant de tots els del segon. Segons ell es veu respectivament l'empremta del dret romà i la del dret «ibèric» dels pobles de la zona pirinenca, que donava un paper molt més preminent a la dona, o en tot cas un tracte més igualitari respecte a l'home. Faus (1907 [2002]: 128).

38. Els fills «sien preferits a les femenines y los masculins lo primer al segon, no fos que en nasqués algun que fos impedid per casar-se o heretar». A.G. d'Aran, Barbèr, 27 (3-II-1758).

i entrar en una altra unitat familiar. Evidentment estava lligat a la llegítima,³⁹ però això no vol pas dir que tots els dots de diferents germans tinguessin el mateix valor, ja que es tenia molt en compte el nivell econòmic de la casa on s'entrava. Ho il·lustra clarament la reflexió de la família Ademà tot justificant la no-valoració superior del dot del seu fill, per la importància de la casa on entrava la seva futura esposa, Maria España: «[...] y considerando que lo enlase ab lo dit señor Anton Ademà y Subirà es sens igual en aquesta Vall, atesos los quantiosos y pingues patrimonis de que queda donatari [...]».⁴⁰ El nivell de la casa deth Senhor d'Arròs, una de les cases més fortes a l'època, deixava en segon pla el valor del dot del seu fill. El pagament del dot significava un gran esforç econòmic per a la casa. Per això, malgrat que la majoria de cops es pactaven quantitats en metàl·lic o en pensions de censals, moltes vegades aquestes quantitats eren pagades en espècie, ja fossin terres, caps de bestiar o peces de vestir, i també a terminis —amb períodes de pagament força espaiats—, i fins i tot en algunes ocasions restaven impagats.

L'esforç de les cases a l'hora de crear i mantenir altres cases

La manca de numerari era una constant en les societats muntanyenques. Hi havia una falta d'activitat comercial i alhora un dèficit crònic de liquiditat. En els capítols matrimonials aranesos resta clarament palès en la fórmula quasi sempre present a l'hora d'estipular el valor del dot, quan es deia: «meitat diner i meitat mercaderia». Tanmateix, en alguna ocasió es pactava que tot seria pagat en metàl·lic, si bé en el mateix instrument hi havia aportacions en espècie; de fet, els pagaments mixtos eren els més corrents.⁴¹ Segons l'informador de Zamora, si es canviava el pacte i es pagava en mercaderia el que s'havia pactat en diner, s'havia de donar una compensació de 100 ll. En cas d'impagament dels diners en metàl·lic es podia embargar el seu valor en mercaderies, però no a l'inrevés. Aquestes mercaderies incloïen: terres, bestiar, roba de la llar i personal, mobiliari, estris i eines.

Ateses les dificultats de liquiditat, són destacables casos aïllats com el del 1823, en què Maria Ané Peremartí del Pont, de Les, pactava casament amb Joan Boya Subirà, aportava 1.250 ll. de dot en «diner efectiu, no altra mercaderia», amb pagaments de 250 ll. d'entrada i altres de successius, any per altre, de 150 ll. (en total, una quinzena d'anys).⁴² A vegades altres pagaments com llegats o llegítimes que es feien en el moment del casament generaven reclamacions, ja fos per part dels germans o del mateix subjecte.⁴³ També en cas de retorn del dot es fixava que hauria de ser efectuat en la mateixa proporció en què s'hagués rebut (metàl·lic i espècie).

39. Encara que l'herència sigui fonamentalment indivisa, una part del patrimoni es dispersa en cada transmissió. Roigé (1994: 84).

40. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1829 (25-IV-1829).

41. «[...] que totes les sobredites pages monten dos sentes lliures de moneda corrent en la present vall, que en diner efectiu es sent y dinou lliures y en merchaderia setanta y nou lliures» [sic]. A.G. d'Aran, Joanchiquet 1641 (15-II-1702).

42. El 1835, en una disputa s'afirmava que no eren 1.250 ll. sinó 1.100 ll. les pactades. La riquesa de les robes i joies sembla indicar la potència econòmica de la casa. AFP, CA (R) (1835).

43. Un plet del 1838 posava en qüestió el pagament d'un dot estipulat el 1822, per valor de 1.150 ll. Segons els pagadors ja se suposava que en tal quantitat hi anava incloses les 800 ll. del llegat de la mare. El jutge no acceptà aquesta argumentació, Vergés d'Escunhau contra Sanjust. ACA, RA, Plets Civils, 5628.

A Tredòs, al primer terç del segle XVIII el valor mitjà dels dots es situava en 300 ll., pagadores meitat en metàl·lic i meitat en mercaderia en diversos terminis. Les freqüències dels diversos valors ratifiquen que la quantitat de 200-300 ll. era la més corrent (10 casos), seguida de la de 300-400 ll. (6 casos). Pel damunt d'aquests valors, la proporció ja disminuïa notablement: 400-500 ll. (3 casos), 500-600 ll. (2 casos) i 600-700 ll. (1 cas). Igualment, per als valors inferiors les freqüències eren minses, en l'estrat 100-200 ll. (2 casos) i de 50 ll. (1 cas). Segons les respostes d'Es Bòrdes a Francisco de Zamora el 1789, els dots més importants no sobrepassaven mai les 1.200 ll. araneses, llevat de casos extraordinaris que podien arribar a les 2.000 ll. catalanes. Els dots mitjans es situaven a l'entorn de les 600 ll. i els petits no baixaven mai de les 200 ll., excepte per als pobres de solemnitat, amb quantitats molt més baixes. Les dades d'inicis del segle XIX també confirmen el predomini dels dots de l'estrat de 1.000 a 2.000 ll., seguit de l'estrat de 700 a 1.000 ll. i en posicions minoritàries, i igualats, els estrats de 300 a 500 ll. i de 2.000 a 3.000 ll.⁴⁴ Els capítols de casa Paula de Les, del segle XVII al XIX, aporten uns valors que oscil·len entre les 100 i les 500 ll. Les llacunes documentals no permeten fer anàlisis més detallades i seqüencials, ni establir tipologies definides com les anàlisis estadístiques fetes a altres llocs a partir de sèries documentals completes.⁴⁵

Els pagaments en espècie que acompanyaven el dot en metàl·lic eren molt importants per a l'establiment de la nova casa. Bàsicament comprenien immobles (bordes, terres de camp i de prat), bestiar (generalment vacum i oví)⁴⁶ i béns mobles (eines, roba). No podem parlar de comportaments uniformes, i caldria fer estudis aprofundits per veure els comportaments diferenciats en cada lloc i en cada època. Les dades de Tredòs a inicis del segle XVIII es contradiuen amb les observacions fetes a altres pobles aranesos. Al manual notarial de Tredòs es documenta una gran proporció de cessió de parcel·les per part de la majoria de cases, llevat de les més pobres. Així, uns dos terços dels capítols matrimonials esmenten parcel·les de terra com a complement del dot. El terç dels capítols on no s'estipula donació de terres tenen un dot de valor inferior a la mitjana.⁴⁷ Ara bé, a altres llocs, la donació de terres era poc freqüent,⁴⁸ i la feien les cases més pobres, com s'ha documentat a Les als segles XVIII-XIX. Per determinar la

44. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1825-1829. Cal tenir en compte la necessitat de deflactar aquestes dades per poder fer estudis comparatius al llarg del temps.

45. A terres gironines a inicis del segle XVII, Gifre distingeix un gran grup de dots inferiors a 150 ll. (70% del total) i un grup més reduït de dots de 150 a 600 ll. (30%), i encara el més reduït de dots superiors a 600 ll., que corresponien als treballadors i petits propietaris, els grans propietaris pagesos i menestrals i l'elit de mercaders o petit noblesa, respectivament. Resta palesa també l'acumulació de riquesa: el 70% dels propietaris acumulaven el 26% del capital, mentre que el 3% acumulaven el 33%, i el 26% el 44%. Gifre 2009: 225-236.

46. Però també caprí o cavallí. Rebut d'un pagament de part d'un dot: un matxo valorat en 10 dobles d'or i un real de plata. A.G. d'Aran, Lanhèu, 248 (27-I-1665). Un cavall de 47 duros, pagat el 14-X-1856 a Manuela Nart casada amb Manuel Cau d'Arró. A.G. d'Aran, Peiponin, 22 (1853-1856). I fins i tot abelles, com el «jambre de abelles» o «exam de abelles» que aportava Teresa Pujol Amiell de Bausen, amb un dot de 400 ll. AFP, CA (1772). O l'«arna o briño» donada a Maria Aura, d'Arres, que aportava un dot de 800 ll. araneses en diners. A.G. d'Aran, Mossú, (21-XI-1812).

47. Mitjana global: 273. Mitjana dels que esmenten terres: 261. BL(CC), Tredòs.

48. S'apropria a les proporcions indicades per Bonales al Pallars Jussà, on els dots pagats amb immobles, o amb immobles i moneda, representaven entre el 14 i el 32% del conjunt de dots del període 1726-1900, mentre que en els aixovars masculins anaven del 0 al 32%, encara que moltes donacions eren a carta de gràcia. Bonales (2010: 532). Roigé demostra que al Priorat, en el període dels segles XIX i XX en un 42% de les transmissions, altres persones, a part de l'hereu, van rebre béns immobles (terres o cases) com a herència. Roigé (1994: 74-75).

causa caldria valorar el nivell econòmic de cada casa i factors com ara la possibilitat de pactar un casament avantatjós, la necessitat de posar tot el potencial bàsic per fer néixer la nova casa, o simplement el fet que l'únic recurs disponible fos la pròpia terra. S'hauria de valorar si desprendre's d'una o diverses peces de terra podia ser per a una casa pobra menys oneros que no pas endeutar-se amb censals que implicaven pensions anuals. La manca de terra es podia suplir amb més pressió sobre els comunals, o sobre terres d'altri, amb feines a jornal més sovintejades o amb emigracions més llargues. És interessant remarcar que el pagament en espècie no seguia la lògica observada a altres zones, on els dots estaven molt diferenciats: la noia aportava roba de casa i vestits i el noi aportava terra, bestiar i eines de treball.⁴⁹ A la Vall d'Aran, en canvi, era força corrent que les noies també aportessin algun cap de bestiar o peça de terra i que els nois, a més a més de la seva pròpia roba de vestir, aportessin llençols o altra roba per a la llar.

La cura per descriure fins al mínim detall els objectes⁵⁰ que componien el dot dóna imatge d'unes cases en situació precària econòmicament. D'una banda es poden distingir les tipologies: les peces de roba de la llar (llençols, flassades, matalassos, coixins) i les d'ús personal (vestits, faldilles, camises, gipons, davantals, caputxes, estrenyecaps, mocadors, mitges, esparidenyes, sabates). D'altra banda, els orígens (familiar o forà) i la composició d'aquestes peces (teixits bastos o de luxe) diu molt sobre el seu valor. A finals del segle XVIII, segons l'informador de Zamora, els homes rebien un vestit nou i les noies un nombre proporcional al valor del dot, si era de 200 ll. 2 vestits, de 300 ll. 3 vestits i així fins als dots de 800 ll., és a dir, fins a vuit vestits. La mateixa proporció s'aplicava als llençols. La roba més basta era de fabricació casolana (camises, davantals, mitges, capes), i la més luxosa era d'origen forà, cosa que demostra un tràfic comercial important.⁵¹ S'especificava molt bé si les peces eren de «drap de casa» o bé si eren comprades a l'exterior. Les primeres eren peces de lli, cànem o llana conreats —o tonsos—, filats, teixits, tenyits i confeccionats íntegrament a casa, o amb la col·laboració de centres manufacturers especialitzats (bataner, teixidor o tintorer), com s'especificava a vegades: «roba de casa tenyida a fora». S'indicava el color de cada peça i en alguns casos es deixava triar a la futura esposa el color que més li agradés. Una altra categoria la formaven els anomenats «vestit de botiga» o «vestit de compra».⁵² aquest era el cas dels teixits fins (vellut, «mamparella», gavadina, domàs, seda), estampats (indiana) o brodats («carro de oro»). A partir de les enumeracions i del predomini d'un o d'altre tipus de roba es poden apreciar els diferents nivells de cases: pobres, mitjanes i fortes. Les comparacions entre capítols d'un mateix any poden ser força il·lustratives.⁵³ Una especificació habitual era l'estat de la roba que s'havia de lliurar,

49. Mikelarena, Erdozáin (2010: 493).

50. Exemples diversos a Gómez (2008). Algunes dades, per exemple el nombre de camises i de llençols, són similars a les que Belén Moreno ha estudiat per als jornalers i els petits i mitjans pagesos. Moreno (2007: 43-76), i quadre I. Detall observat a Igualada per J.M. Torras, Lúcia Torra i M. Duran, en contrast amb la migradesa informativa dels capítols gironins estudiats per P. Gifre, que només especificaven: «robes i joies de sa persona», «roba de son vestir axí de lli com de llana». Gifre (2009: 233).

51. Serra, Sanllehy (2005). Circulation (2005).

52. A.G. d'Aran, Solèr, 49 (6-XI-1642), 28 (6-X-1782).

53. Un exemple de dos capítols registrats al mateix manual: Jacint Monge i Maria Morell de Vilamòs acordaven un dot de 300 ll., 4 peces de roba de cada, 1 caputxa de 6 ptes., una borrasa i 1 caixa. Isabel Portolés i Pau Sabi de Viella, pactaven un dot de 2.100 ll., 8 peces de roba de cada qualitat, matalàs de 40 ll. de llana, 32 pams de tela, tassa de plata de 6 unces, caputxa nupcial de «paño», mantellina de «bayeta fina» i «colcha de indiana y un bahul ab sas joyas». A.G. d'Aran, Notariu, Manau, 1826.

«bona i rebedora», encara que moltes vegades s'indicava que part de les peces podia ser que no fossin noves. Així, es deia «roba nova» i «roba usada», o «roba que fou de sa mare», «que ja té»,⁵⁴ o «que s'ha guanyat». La claredat en l'especificació sembla indicar que es volien evitar reclamacions i conflictes posteriors. Isabel Sabi Condó de Les rebia, el 1828, 5 parells de mitges, 4 de sabates, flassada, capsera, caixa amb pany i clau, 4 caputxes «i una que en tenia, sinch», «a més de las usadas». A Joana M. Sanglada Duran de Les se li especificava, el mateix any, després de la relació de peces, que ho rebia «tot nou» i a més «tota la roba de lli i llana que té».⁵⁵

La futura esposa rebia un elevat nombre de parells de sabates, de 4 a 6, generalment de vaqueta i de cordovà, i també s'esmenten espadenyes. El clima de muntanya feia que el calçat hagués de tenir bona qualitat i disponibilitat, i era, doncs, un bé apreciat per la seva necessitat i pel seu ús quotidià.⁵⁶ En ser un producte que no es podia fabricar a casa adquiria més valor, ja que obtenir-lo suposava un desemborsament monetari. També s'inclouen altres peces per al parament de llit, com els coixins («cairat»), les flassades i la màrrega o el matalàs, amb l'especificació de les lliures de llana que havia de contenir (de 30 a 40).

Les joies eren quasi sempre absents, fet que demostra la feblesa d'aquestes economies familiars. Només algunes cases més fortes esmentaven explícitament joies, com les «arracades» o el «melindro».⁵⁷ Una altra cosa és la presència de la tassa de plata, un element peculiar del dot aranès i desconegut —o ja desaparegut— a les contrades pirinenques veïnes. A la Vall d'Aran va perviure fins al primer terç del segle XIX, amb una gran presència en els capítols del 1812, per desaparèixer després de la documentació i fins i tot de la memòria col·lectiva.⁵⁸ El 1789 es deia que en dots importants, d'unes 700 ll. o de quantitats superiors, es pactava a més a més de tota la roba i la caixa, una tassa de plata de 4 o 6 unces, i en algun cas de 8 o 9 unces.⁵⁹ Evidentment la tassa no es trobava en els capítols de les cases més pobres, a Tredòs, a inicis del segle XVIII, només era present en un terç dels pactes analitzats, els de valoració econòmica més alta —de 369 ll.⁶⁰ de mitjana—, la qual cosa demostra que era un objecte que no estava a l'abast de totes les cases. A més de testimoni del nivell econòmic de la família, la tassa de plata

54. Per exemple, el 1801 Caterina Barés Sarcós de Les aportava al seu casament amb Andreu de Peremartí Pujol, també de Les, 700 ll. de dot (meitat diner meitat mercaderia), pagadores 200 ll. el dia de les noces i 100 any per altre alternant paga en diner i paga en mercaderia. A més, 6 vestits: 1 negre d'estamena de mans de segona qualitat ab sa gabardina y caputxa del mateix, 1 vermell de compra «que fou de la sua mare», la resta de drap de casa, 2 blaus, 1 vermell, altres de «burell ab sos gipons», 1 caputxa d'escot negre de 6 ptes., una altra de lila blanca «que ja ta té», i la resta fins al compliment de les 6 de baieta, 6 davantals (1 de tafetà negre de dues teles, 2 de «mosolina», 1 de mamparella, la resta de drap de casa), 6 parells de mitges de fil de casa, 5 parells de sabates de vaqueta, 6 llençols, 6 camises, «tot nou», una màrrega, capsera, flassada de 12 ptes., manto «que ja lo té», caixa, «y a més tota la roba tant de lli que de llana, de son ús». Podia disposar de tot el dot si tenia fills, si no en tenia, només d'un terç. AFP, CA (1801).

55. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1828.

56. Per això, probablement en la majoria d'ocasions els pagaments als àrbitres que dirimien conflictes entre universitats eren pagats o recompensats amb un o més parells de sabates.

57. «... y un melindro y arrecades de la conformidad que se dona a sa germana Maria», capítols entre Inés de Miguel de Vilac i Pere Anglada, vidu, de Viella, amb un dot important: 1.400 ll. i 8 peces de roba de cada qualitat, a més d'una flassada de 20 ptes. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1826.

58. Sanllehy (2010b). Si bé s'han conservat alguns exemplars de tassa de l'àmbit comunal (amb dues nances i peu, de factura barcelonina), de moment no se n'ha localitzat cap de l'àmbit particular.

59. Sanllehy (2010b, taules).

60. Valors de 200, 360, 200, 525, 370, 450, 300 i 550 ll., quasi 100 ll. per damunt del valor estipulat als capítols de les cases més humils, en els quals tampoc no hi havia donació de terres. BL(CC), Tredòs.

podia ser també un factor identitari. Així, algunes clàusules testamentàries manaven que es mantingués lligada a la casa i que passés de generació en generació.⁶¹ El sistema dotal es considera des d'un punt de vista antropològic, en la seva funció econòmica i simbòlica, com a capital que ajuda la nova família a establir-se i com a dret d'entrada en un altre llinatge; caldria, doncs, analitzar des d'aquesta òptica totes aquestes donacions.⁶² En aquest sentit, podríem dir que un altre objecte, la caixa amb pany i clau —que generalment clou l'enumeració de tots els objectes rebuts per la futura esposa—, garantia la certa intimitat que podria reservar-se la dona en entrar en una nova casa. Allí possiblement hi guardaria —a resguard del control aliè— les seves pertinences: roba, joies, tassa, diners i documents.

Els terminis: una entrada, i una sortida, periòdica de capital

El pagament a terminis era una característica comuna a l'hora de fer efectius els dots acordats. Era un signe inequívoc de les dificultats econòmiques de les cases que havien d'abonar el llegat dotal.⁶³ En el cas aranès, aquests terminis, tant de diners com de mercaderies, no eren gaire espaiats, generalment es fixaven cada dos anys «any per altre», però estipulaven l'abonament de petites porcions del dot (entre un 10 i 20%), amb la qual cosa el pagament definitiu podia arribar al cap de quinze anys o més. Les combinacions eren diverses, consistien majoritàriament en una aportació més important a l'inici i minvaven successivament. Habitualment, la primera paga es feia el dia de les noces o el Sant Miquel d'aquell any. El 1728 s'estipulava a Vilac el pagament de 550 ll. en cinc pagues fins a l'any 1733.⁶⁴ En el dot de 400 ll. estipulat el 1752,⁶⁵ entre Bartomeu Vergés, cirurgià de Garòs, i Isabel Nart d'Escunhau, es pactava pagar 100 ll. per Sant Miquel de setembre de 1753 i la resta 50 ll. cada dos anys, any de repòs i any de paga; en total, tretze anys. Ben similar era el pacte entre Francisco Sastrada, vidu, i Maria Joana Sirat, tots dos de Garòs.⁶⁶ El dot de 350 ll. es pagaria 115 ll. per Sant Miquel de setembre del mateix any i 50 ll. cada Sant Miquel de setembre dels anys 1756, 1758, 1760, 1762, i 35 ll. el

61. El testament de Joana Carrera Boya del Gasconet deia: «Item vull, ordeno y mano y dexo de don donat la tassa de plata als hereus de dita casa del Gasconet y vull que quedi sempre en casa, sens poderla vendre, ni alienar en ningun temps». A.G. d'Aran, Pèirparent, (1-VI-1773). Francesc Aunòs, prevere de Vilamòs, llegava dues tasses de plata al seu germà, rector del poble, junt amb altres objectes de valor, però amb l'especificació que després havien de passar a l'hereu de la casa. A.G. d'Aran, Joanchiquet, 617 (19-VII-1726).

62. «El sistema dotal, com afirma Goody (1986), està intimament relacionat amb l'herència bilateral: permet la transmissió de la propietat fora del grup de filiació unilineal. Gràcies al dot les filles cabaleres heretaven alguns béns dels seus pares. A la vegada, aquest s'incorporava al patrimoni de la casa on la núvia anava a residir i servia simbòlicament per al pagament dels drets d'entrada per part d'aquesta». Estrada, Roigé, Beltran (1993: 140). També el sistema de reciprocitat de donacions del dot i l'escreix és analitzat com un intercanvi patrimonial entre dos llinatges o línies de parentiu. Assier-Andrieu (1981: 157-159).

63. Al Pallars Jussà al segle XIX hi hagué una tendència a l'augment del valor del dot, i del seu pagament al comptat i en metàl·lic, signe d'una millora conjuntural. En els aixovars masculins només va créixer el valor, però no pas els altres dos paràmetres, mostra de l'interès superior per col·locar les filles que no pas els fills. Bonales (2010: 534). També: Mikelarena, Erdozain (2010: 496).

64. Els valors eren 50, 110, 100, 115, 87 i 87 ll. A.G. d'Aran, Sebastian, 45 (8-II-1728). Teresa Cau d'Arròs, casada amb Vicent Verges de Casarilh, amb un dot de 1.400 ll. que seria pagat en una primera paga de 500 ll. i successives de 100 i les dues últimes de 200, entre 1840 i 1857. A.G. d'Aran, Peiponin (1840).

65. És a dir 1753: 100, 1755: 50, 1757: 50, 1759: 50, 1761: 50, 1763: 50, 1765: 50. A.G. d'Aran, Barbèr, 150 (30-X-1752).

66. A.G. d'Aran, Barbèr, 145 (24-I-1754).

1764; en total, deu anys. El 1758, un dot de 260 ll., entre Rafael Puyol de Vilac i Isabel Anna Calbetó,⁶⁷ es pactava pagar 40 ll. cada tres anys, començant pel primer Sant Miquel i després iguals pagues any per altre, a més de quatre peces de roba de cada condició. Hi ha alguns casos peculiars en què els pagaments ajornats incloïen fins i tot les robes nupcials. En dues pagues fetes el 1784 i el 1790 fou en el darrer any, i no pas en el primer, quan s'aportaren aquest tipus de robes. En un altre cas foren aportades en la setena paga, la qual cosa sembla indicar que nupcial era sinònim de roba de bona qualitat i no pas només de roba per a les noces. En uns pagaments que abastaren el període del 1874 al 1896, les robes nupcials es pagaren els anys 1877 i 1880.⁶⁸

En els capítols matrimonials de casa Paula de Les al segle XVIII observem la mateixa tònica que a Tredòs. Els valors del dot oscil·laven entre les 100 i les 500 ll., ara bé l'entrada era només d'una cinquena o d'una sisena part del valor total, la qual cosa allargava el pagament en alguns terminis més. Àpoques de quantitats molt petites donen imatge d'una economia familiar molt feble i amb escassos recursos. En moltes ocasions s'acudia a la venda a carta de gràcia d'alguna peça de terra per aconseguir el numerari per pagar el dot. A vegades s'afegien alguns caps de bestiar per arrodonir el pagament; tot plegat, una mostra de la feblesa de moltes economies familiars.⁶⁹ No va ser casualitat que en dots pagats en una època de crisi com fou la segona meitat del segle XIX s'allargués la durada dels terminis, amb la qual cosa el pagament definitiu d'un dot podia suposar uns vint anys.⁷⁰ En aquestes circumstàncies, el dot d'un matrimoni de cabalers perdia una de les funcionalitats que hem assenyalat: ésser un capital (en diners, terres, bestiar o objectes) que permetia l'establiment d'una casa nova⁷¹ i la superació dels primers anys de dificultats (quan s'havia de construir habitatge i bordes, comprar o artigar terres i pagar entrada al *conselh*), però sí que acomplia una altra funció, la de capital que reforçava periòdicament —encara que a intervals molt llargs— la petita explotació pagesa recentment establerta. Tanmateix era una sagnia constant per a la casa originària.

El dot s'aportava per part de la cabalera, tant si es casava amb un hereu com amb un cabaler, o per part del cabaler si es casava amb una pubilla. Tanmateix, els capítols on es pactaven dos dots il·lustren les estratègies d'alguns casaments entre cabalers, que creaven una casa

67. A.G. d'Aran, Barbèr, 27 (3-II-1758).

68. El 1784 es pagaven dues faldilles, un gipó, dues caputxes, dos davantals, un parell de mitges, un parell de sabates, dos llençols i dues camises. Sis anys després es feia el rebut següent: «Dia 6 de desembre de 1790 rebut Maria de Peremartí de son pare, les faldilles nobiaus, lo demantal nobiau, un chipo, un parell de miches, un llansol, una buraza y capsera, dos camises ...». AFP, CA (R), (12-VII-1784), (6-XII-1790). El 1877 es pagava el vestit i la caputxa nupcial i el 1880 una altra caputxa nupcial. Del 1874 al 1896 es farien pagues de 20 duros cada dos anys, excepte la primera de 3 unces franceses i l'última de 55 ptes. AFP, CA (R), (1874-1896).

69. El 1719 Joan de Peremartí del Gauatch empenyorava a Pere Boya de Sarroca una borda pel preu de 112 ll. 6 rals per aconseguir diners per pagar el dot de la seva filla Maria Anna de Peremartí a Paulet Pujol de Bausen. Pere Boya fou l'encarregat de fer els pagaments: 30 ll. en efectiu, dues vaques i un vedell valorats en 25 ll. a més de tres pagaments de 19 ll. 4 s. Els terminis es pagaren també en terminis (1 doble per Pasqua, 1 per Sant Miquel ...), a més s'entregaren altres caps de bestiar (dues cabres i dues ovelles ...). Tot un model de complexitat! AFP, VCG (26-VI-1722).

70. Pere Joan Cirat rebé del seu sogre Andreu de Peremartí els terminis del dot de la seva muller entre el 1844 i el 1863. Francesc Boya el rebé de mans del seu sogre Francesc de Peremartí entre els anys 1854 i 1870 Antoni Forcada el rebé del seu sogre Francesc de Peremartí entre el 1874 i el 1896. AFP, CA (R) (plecs cosits: 1844-1863, 1854-1870 i 1874-1896).

71. Com remarca Roigé, per als petits propietaris i jornalers la casa era més aviat una unitat de producció i consum temporal, per això, en cada successió, el que importava no era tant assegurar la seva perpetuació i la dels seus béns, formant una unitat, com oferir als fills quelcom per començar. Roigé (1994: 80).

nova amb aportacions paral·leles, a vegades desiguals com ho exemplifica un cas del 1732 en què el nuvi aportava 50 ll. corrents, meitat diner i meitat mercaderia, caixa amb pany i clau i un vestit nou amb capa «que dia faran bodes ho haja de portar tot present», i la núvia aportava un dot de 230 ll., pagadores en primer lloc amb una casa i una borda i la resta en diner, després d'estimar el valor dels immobles. Es pagarien 20 ll. l'any 1733 i la resta el dia de les noces, a més de 4 vestits, mantell, llit parat, caixa amb pany i clau i flassada doble. A més es pactaven altres garanties: el marit no podia ser expulsat de casa en cas d'enviudar, encara que no haguessin tingut fills, i restava com a propietari en cas de tenir-ne. En cas de manca de descendència se seguia la pauta general de retorn de dot: si «no haguessen fruit de benedictio, los adots siran ahont son ixits».⁷² A vegades els dots aportats per ambdues parts eren més igualats i en alguna ocasió s'afegia la renúncia a drets de successió.

Els capítols de veïns de Les fets els anys 1812, 1825-1828 amb aportació paral·lela de dots mostren dues tipologies: la de la igualtat entre la quantitat en diner aportada per cada part (noi: 800, 350, 450 ll. i noia 900, 325 i 450 ll. respectivament) i la de desigualtat notable (noi: 1.250, 300, 1.100 ll. i noia 650, 900 i 245 ll., respectivament) alguns complementats amb roba i terra, com el de 350 ll. a les quals el noi afegeix un capot i un tros de *germ*, o caps de bestiar com el de 1.100 ll., a les quals afegeix unes vaques (deixades, que no donades, pel seu pare). I quasi la totalitat completades amb roba (de 5 a 7 peces de cada tipus) o amb un suplement monetari, com les soldades de la noia afegides al dot de 245 ll., o les 3 o 4 peces de roba afegides al dot de 450 ll.⁷³ Tanmateix, en els matrimonis entre cabalers molt pobres era una aportació necessària per a la creació de la nova casa, per tant els dots eren aportats per ambdues parts.

L'aixovar era l'aportació del noi quan es casava amb una pubilla. Brocà l'anomena «dot al revés». El pubill restava en una posició inferior, el nom ja ho indicava —home de la pubilla—, i a vegades havia de renunciar al cognom en favor del de la dona. L'aixovar era voluntari i això el diferenciava del dot femení, que era obligatori. En el cas aranès s'anomenava dot, com el de la dona, i era compost de diners en metàl·lic, peces de roba de vestir, en algun cas peces de roba de llar (llençols principalment) i algun moble o peça de valor.⁷⁴ Els diners eren escassos, per exemple el 1826 es documenten valors de 800 i 950 ll., quan en el mateix any els dots femenins es situaven entorn de les 1.000 ll., i alguns arribaven a les 2.600 ll.⁷⁵ En realitat en aquests casos el valor del dot del noi era simbòlic, la pubilla evidentment no n'aportava, però ja tenien la casa i l'explotació garantida.⁷⁶ Les despeses de casament es pagaven meitat per

72. BL(CC), Tredòs.

73. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau, 1812, 1825-1828.

74. Com la tassa de plata aportada per Tomàs Vergés en els pactes matrimonials amb Maria Vidot. A.G. d'Aran, Solèr, 26 (3-I-1759).

75. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1826.

76. En els capítols entre Joan Berdié de Begós i Clara Redorta, vídua d'Es Bòrdes, hereva dels seus pares, com es va pactar en els seus primers capítols (1761), el futur espòs aportava 400 ll., 2 «gambetos» (un de nou), 2 parells de calces noves, 1 «jupa» nova, 1 «chaleco sense mànigues», 2 llençols, 2 camises noves, 1 borrasa, dalla, olla, forga, martell i destral. Pagadores 100 ll. el primer Sant Miquel i les altres 50 ll. un any per altre. Si moria amb fills en edat de testar podia disposar de les 400 ll. (meitat en diner i meitat en mercaderia); si no, només podia disposar d'un terç del dot. Clara donava al seu marit el dret de «lluir y quitar una borda» a Es Bòrdes, que tenia en empeny (i que posseïa Josep Arjó, prevere i porcionari de Mont per 100 ll.), per usar com a habitatge i a més dos planters d'hort, de per vida, si es mantenia vidu i després l'havia de passar a l'hereu

meitat, encara que no es pactés explícitament potser perquè era un fet habitual. Altres vegades sí que s'especificava en els mateixos capítols, encara que la majoria de notícies ens han arribat a través d'èpoques i rebuts diversos.⁷⁷ La redacció d'un rebut molt detallat permet suposar que les celebracions s'allargaven més d'un dia⁷⁸ i que generalment devien circumscriure's a una col·lació, amb els productes habituals, pa, vi i formatge —com les alifares del *conselh*— que es devien consumir enmig de la gatzara.⁷⁹

Quan el dot es pagava en metàl·lic, s'obligava el receptor a assegurar-lo per garantir que la quantitat no s'esviaïa, ja que el dot constituïa un capital de què la dona podia disposar per deixar als seus descendents, o en la seva absència, per ser restituit a la seva casa d'origen. El 1742 a Les, Pere Joan Busquet Minjot, casat amb Rosa de Peremartí, en signar el rebut de 160 ll. de moneda corrent obligava «la fexa de terra dels clots de la Lana de damot terres de la Baronia», per la suma i quantitat de 150 francs de moneda francesa, a més «la pesa de terra en Sartigos» en la Lana major, i «lo prat del peu del mall de Sartigos (riu de Pobladièr)», i en cas que no fos suficient obligava els seus béns.⁸⁰ En la «Villeta complida del adot de Maria de Pere Martí a favor de Franco. Ané del Pont. Preu 1.275 ll.», resta palès que els mateixos tutors de la casa Abadia li asseguraven pel valor del seu dot: 2 jornals de prat en la «Bina» per 400 ll., més un tros de terra «Cuay Gran» de 7 galins, més un altre tros a la «Trebesancha» de 3 galins y si no n'hi hagués prou a la terra del «Castañe»,⁸¹ en cas d'insolvència, les parcel·les de terra compensarien la dona. Tanmateix, una sentència arbitral de mitjan segle XVIII especificava que si el creditor preferia cobrar en metàl·lic el pagador era obligat a pagar en efectiu.

Una clàusula important en els capítols era la que establia l'escreix i el regensament fets entre els esposos. L'escreix o donació d'esponsalici era el pagament ofert pel marit en compensació del dot aportat per la dona al matrimoni. Se l'identifica amb el pagament, força estès, en raó de la virginitat de la núvia,⁸² se li atribueix el paper compensador del treball femení en la producció i la reproducció.⁸³ Per les seves característiques no es pactava en cas de casament

de Clara o als fills. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1777, (17-V-1777). El 1826, Maria Combalí de Canejan, «hereva universal de sa pare», féu capítols amb Esteve Sacau, del mateix poble, qui aportava un dot de 950 ll. 5 camises, 5 llençols, 3 parells de sabates, 3 «sombreros» de llana, «chaleco», flassada, màrrega i capot, pacten un escreix i un regensament de 200 ll. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1826. El dot del pubill podia representar una bona entrada de diners per satisfer els deutes de la casa.

77. «[...] te rebut lo dit Saforchada vint y nou lliures en dines de sa part de gastos de noses y maridatge y altres coses». A.G. d'Aran, Joanchiquet, 1641 (15-II-1702) «[...] pasar comptes dels gastos se han ocasionat en la funció nupcial de entre Andrés Deperemarti de Paula y Catharina Barés de Peyronet conjuges, pasats y cotejats dits gastos queda devent dita casa de Peyronet a dit de Paula, per dits gastos, saver es la suma y cantitat de 30 pecetes plata». AFP, CA (R) (7-VI-1818).

78. «Nota de los gastos del maridatge de Lorenzo Guan Boya y de Juan de Peremarti del Tichine en casa de Guaquin. Primo de aguardiente quatro libras 2 ps., bino tres quart. 1 p. 10 s., pan media merca val p. 10 sos, pan de casa por p. 10 sos, queso dos libras y media val p. 17 sos, ezo fue la primera noche [total] 5 p. 7 La segunda noche primo bino 6 quarts 3 ps., senar coqueret p. 15 sos, 2 pans de casa valen 1 p., queso 18 s. [total] 5 p. 13 s. Por las bodas bino por 6 ps. 14 sos, a mas bino a los de Musenpei tres quars val 1 p. 10 s., queso por 4 p. 13 sos. [Total] 12 p. 17, 5 p. 13, 5 p. 7 [Total final] 23 ps. 17. AFP, D (ca. 1800).

79. AFP, D (30-V-1803). Francisco Boya, casat amb Magdalena de Peremartí, ha de pagar al seu cunyat Francisco de Peremartí: «també el gasto de bodas vino y vino blanco 12 ptes, toquen 6 ptes. a cada part». AFP, CA (R) (2-XII-1852).

80. Es donava per ben pagat, però li queden devent al dit Minjot «un cotillon sibe pella de burat». AFP, CM (R) (25-V-1742).

81. AFP, CA (R) (26-XI-1827).

82. Brocà (1918-1926?); I, 800 (cita a B. Oliver).

83. Estrada, Roigé, Beltran (1993: 141).

d'una vídua. A la Vall d'Aran, segons privilegi de Pere III del 1352, en cas de mort sense descendents ni testament, l'escreix havia de retornar a la família que l'havia atorgat.⁸⁴ La muller compensava l'escreix amb un nou pagament, l'anomenat *regensament*.⁸⁵ Ambdues quantitats restaven respectivament per a la vídua i el vidu, i en podien disposar lliurement com a cosa pròpia, encara que habitualment es conservava en usdefruit i es transmetia als hereus. L'escreix i el regensament sempre eren presents en els capítols matrimonials aranesos. Les quantitats pactades seguien quasi sempre la mateixa proporció: el regensament corresponia a la meitat de l'escreix, i aquest guardava proporció amb el dot, una mostra més del caràcter de reciprocitat d'aquestes figures.⁸⁶ A Catalunya l'escreix, anomenat espoli a la plana de Lleida, solia consistir en un terç del valor del dot,⁸⁷ mentre que a la Vall d'Aran era inferior (entre un 20% i un 10%), amb una clara tendència a minvar. Hi havia alguna excepció i a vegades representava la mateixa quantitat o bé tres quartes parts del valor dot, era en els casos en què la dona aportava un dot molt petit, com en les núpcies amb vidus. Els valors més habituals oscil·laven entre 50 ll. d'escreix i 25 de regensament per un dot de 400 ll. (1772), 100 ll. i 50 ll. per un dot de 900 ll. (1841). En el cas de casament d'hereu o de pubilla, el regensament era del mateix valor que l'escreix, 100 ll. i 100 ll. per un dot de 800 ll. (1826) i 200 ll. i 200 ll. per un dot de 1.500 ll. (1828).⁸⁸

Encara que el mot *cabalejar* no és present en la documentació aranesa, la figura és ben corrent. En les cases més pobres, els cònjuges es guanyaven ells mateixos part del dot que aportarien al matrimoni amb el treball fora la llar, ja fos com a criats, mossos o traginers, o amb emigracions temporals més o menys llargues.⁸⁹ Tant el noi com la noia s'emportava a la nova llar les soldades que havia guanyat. Les observacions de Faus en terra plana confirmen que els nois cabalejaven a l'exterior en major mesura que les noies, i per tant el dot paternal d'un cabaler sempre era menor que el d'una cabalera, ja que es complementava amb les soldades rebudes a l'exterior, o a la pròpia casa. És a dir, el dot es confegia amb el treball a fora o a casa, era el cabal que anava estalviant, encara que a vegades podia ser avançat per necessitats puntuals del noi, com quan el 1806 Pere Cau signava un rebut amb aquesta especificació: «a tant menos de mon adot» en rebre uns diners de mans del seu pare i germà. Hi ha moltes referències sobre l'origen dels diners i robes pactades en el dot femení i en molts casos procedien del

84. Segons Brocà, informat pel notari Palmés de Viella, a principis del segle xx aquest costum ja no era vigent i l'escreix no era pas reclamat pels hereus del marit. Brocà (1918-1926?: I, 812).

85. «Coincide una antigua costumbre del Bearn, y su origen etimológico debe ser el verbo *regero* en la acepción de «remitir», «volver». Brocà (1918-1926?: I, 813).

86. Joc d'intercanvis, donacions i contradonacions, dot i contradot, Estrada, Roigé, Beltran (1993: 142).

87. Faus (1907 [2002]: 108).

88. Capítols entre Maria Sala de Begós i Josep Navarro d'Arró. A.G. d'Aran, Notariau, Manuau 1826. Capítols entre Joan Peremiquel i Maria Gallart, ambdós de Bossòst. Ibídem, Manuau 1828. El 1820, a Les, en uns capítols on s'havia acordat un dot de 625 ll. araneses, pagador en metàl·lic, terres i béns mobles, es pactava la clàusula següent: «Item, lo espos esdevenidor li dexe de regensament a la dita esposa esdevenidora en sent sinquant lliuras durant la vida natural y conservant el nom de vidua honrada y la dita esposa esdevenidora, Marianna Busquet, li dexe de regensament al dit espos esdevenidor, Andreu de Pere-marti, setanta sinch lliuras durant sa vida natural y conservant el nom de viudo honrat». AFP, CA, (29-I-1820).

89. Habitualment eren absències d'uns quants mesos cada any, generalment a l'hivern, algunes eren més llargues, segons el tipus d'activitat i el lloc de destinació. També en èpoques de collita hi havia desplaçaments per fer de segadors, dalladors o veremadors. Al segle XIX, les absències podien durar més de quinze anys, com era el cas de les emigracions a Amèrica —documentades tant a valls pirinenques com alpines—, i generalment comportaven el casament tardà a la tornada.

treball de la noia com a criada o mossa, generalment fora de la vall –fet documentat fins ben entrat el segle xx–, encara que en algun cas el treball era a la mateixa vall. En uns capítols del 1825, s'esmentaven els vestits que «se ha adquirit ab sa pròpia indústria i treball» M. Agna Monge de Vilamòs, casada amb Benet Juncà, que vivia a la Gironda. El 1826 un altre cas similar: Isabel Aunòs de Vilamòs, amb un dot molt petit, de 100 ll., aportava 24 duros «de sa pròpia indústria i treball» i «tota la roba que se ha guanyat», a més de 4 camises i 4 llençols, es casava amb Jaume Forcada, vidu de Les. El 1827, Rosa Aunòs Monge, de Vilamòs, tenia de dot 245 ll. «los que dita Rosa se ha adquirit y guanyat ab sas soldadas servint de criada», es casava amb Francesc Barés Solera de Les. Simptomàtic: tres noies de Vilamòs, poble d'emigració habitual, casades a l'exterior, probablement als pobles on havien anat a servir.⁹⁰ Segurament la necessitat, els lligams familiars o d'amistat i el costum havien portat moltes noies a fora del poble. Recordem les lacòniques respostes al cadastre de Vilamòs, un segle abans, que en referir-se a diversos habitants afirmaven: «va captant de pura misèria per la França».⁹¹

Les cases i la troncalitat: retorn a l'origen

La dona aranesa no podia disposar plenament del seu dot, era un dot gravat, ja que segons les circumstàncies havia de redirigir-lo als seus descendents o ascendents.⁹² Si el matrimoni no tenia descendència no s'havia aconseguit l'objectiu de perpetuació de la casa, però hi havia mecanismes que garantien el retorn o la reversió del dot, i per tant la conservació del dot dins la família d'on provenia. A la Vall d'Aran es fixava en dos terços del dot els que havien de retornar a la casa, i un terç podia restar a lliure disposició de la dona. A altres contrades com Andorra, la proporció era similar, si bé a determinades zones la proporció retornada era menor, un terç o una meitat. Com afirma A. Zink, la casa sempre tenia hereu, ja que si el matrimoni no tenia descendència el dot tornava a casa de la dona.⁹³ Així doncs, en el retorn de dot i escriu regia la troncalitat. El dot anava als fills de la dona o retornava als seus ascendents. Uns capítols del 1659 deien clarament: «Morint sens fills lo adot torne de ont es exit».⁹⁴ L'escriu, si el marit havia mort, anava a la vídua i d'aquesta als fills, i si no en tenia anava als ascendents del marit. És a dir, en primer lloc es donava preferència als fills i en cas de no haver-n'hi, als ascendents, tenint en compte que regia el retorn a la casa d'origen: el dot i el regensament a casa de la núvia, l'escriu a casa del nuvi. El 1733, Isidre Esperó pagava a l'oncle prevere de la seva dona difunta 22 ll. i 9 rals, procedents de set caps d'oví i un primal, valorats cada un en 18 rals, en concepte de retorn de dot.⁹⁵ El 1818, a Les, es pactava el retorn del dot d'una dona que no havia tingut descendència «[...] sobre lo adot que se me ha de tornar a ma casa de Peyronet del adot promès en cap[ítol]s mat[rimonial]s a Catarina Bares, casada amb Andreu de Pere-martí, fill de dit Juan, y per no abery quedat fruir de beneditsió de dita Catarina se me ha de

90. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1825, 1826, 1827.

91. Sanllehy (2007: 2, 232-234, nota 298).

92. Faus (1907 [2002]: 104), hi veu novament vestigis del dret preromà contrari a la llibertat de testar del dret romà.

93. Zink (1993: 85).

94. A.G. d'Aran, Lanhèu, 164 (11-XI-1659).

95. A.G. d'Aran, Henri Capdesús, A8 (20-XII-1733).

tornar lo dit adot ama casa [...]».⁹⁶ El retorn es feia també a terminis com el cobrament. Així, en signar l'època final d'un pagament de dot que s'havia allargat des del 1852 fins al 1870 s'especificava: «Se tienen por contentos y satisfechos de lo que les fue prometido ... y en el caso de que el Boya tubiera que bolber el dote lo bolbera paga por paga conforme lo tiene resebido [...]».⁹⁷

La cura dels vells està clarament associada a la família troncal⁹⁸ i es fa palesa en els contractes matrimonials de les zones de més arrelament d'aquest tipus d'estructura familiar. Aquí no només hi intervenien factors econòmics, sinó conceptes com ara casa, cohesió familiar, respecte als ancians, autoritat o saber acumulat. El tracte era ben diferent del donat als infants, envers els quals no sempre es dirigien atencions similars, sinó ben al contrari. El grau de detall en l'enumeració de tots els béns que se'ls destinaven pot demostrar el bon tracte de què eren objecte els progenitors, però alhora pot indicar que en alguns casos els hereus negligien aquesta atenció. S'havien de detallar, doncs, fil per randa totes les condicions a fi que el pacte escrit fos sempre vigent i susceptible, si calia, de ser exigit via judicial. L'objectiu era assegurar la subsistència de l'esposa. Es temia per la desprotecció de la dona vídua, situació que reiteradament s'intentava pal·liar. Un veí de Tredòs que deixava el 1713 com a hereva la seva néta, filla de l'hereu difunt, també feia una determinació clara sobre l'habitatge de l'esposa i la jove, l'àvia i la mare de la pupilla.⁹⁹ La preocupació per la casa com a institució resta ben palesa en l'última voluntat del testador, que tot tenint cura de distribuir les corresponents llegendes a cada fill «a mon fill Lluc dos centes lliures ... a Francisco mon fill 50 ll., a Iosep i Miquel si estudien cent lliures per quiscun, si lo hereu nols mante en los estudios y sino estudien no les dexio sino 50 ll. per quiscun ... a ma filla Magdalena se li done tres centes lliures ...», mana a son fill Lluc, probablement el gran, que «... ajuda a la ereba y mirar per casa».

En el cas de casament d'hereus o de pupilles amb cabalers, el nou nucli conjugal s'establia a la casa pairal, i per tant assumia un seguit de deures envers els seus progenitors o altres membres de la casa amb els quals compartien sostre.¹⁰⁰ La majoria de cops es reconeixia que el cap de casa continuava sent el pare, a la seva mort la mare esdevenia usufructuària, i l'hereu havia de mantenir-la en les seves necessitats (habitació, dret a cuina, aliments, llenya, hort i un fons de lliure disposició per poder testar per sa ànima). La complexitat de les famílies múltiples comportava situacions ben diverses que a vegades desembocaven en conflictes entre la

96. L'escrit de Plácido Barés continua: «[...] y per aquest adot tinch rebut de dit Juan quatre dobbls de quatre en terra en Saguillo, de aquella te de suma de 7 dobblas de quatre, hara no ni quede sino per tres, encara que dit Juan tingue recibo o carta de set dobbls de quatre en dita terra, hara no ni quede sino tres per aberlin fet per quatre al dita Bares, y de lo restant que me abia de donar de dit adot me tinc per content, pagat y satisfet y lo mateix dit Juan, y per no saber escriure dit Juan de Pere Martí de Paula done facultat de firmar per ell a Juan Sandaran Cirat, de Canejan y a Plácido Boya, de Les [...]» [al verso suma de quantitats que dóna:] «13 ptes 6 sos». AFP, CA (R) (7-VI-1818).

97. Francisco Boya casat amb Magdalena de Peremartí. AFP, CA (R) (1852-1870).

98. Mikelarena, Erdozáin (2010: 496).

99. «[...] a ma muller Anna la dexio Sra. y majora de casa y que quant a cas no acordas ab los hereus li dexio 50 ll., además de son adot y li dexio casa del cantó de la finestra del hort en amont juntam[ent] [?] ab ma filla Magdalena y fills, si es bolen estar ab sa mare o niagues algun de capella y tanbé a Serafina ma nora, que si bol estar ab elles que no lan pугan traure quant a cas morís sa filla [...] dexio per hereba universal, pagats mos llegats a ma nieta Margarida Paba [...]». BL(CC), Tredòs, f. 27-28, (26-III-1713).

100. Llorenç Abadia constituïa hereu universal a son fill Andreu, amb l'especificació que ni un ni l'altre podrien alienar patrimoni sense el consentiment de l'altre. A.G. d'Aran, Lanhèu, 85 (finals s. xviii).

parella jove i el pare vidu, propietari, o la mare vídua usufructuària «senyora i majora», tant per la gestió de la casa com del patrimoni. Als capítols matrimonials es concretava fins a l'últim detall com seria el tracte i quins serien els drets de la parella gran (o d'un dels seus membres vidu). També els testaments recollits en el manual del rector de Tredòs al primer terç del segle XVIII documenten la cura per garantir la vida digna del cònjuge vidu.¹⁰¹ Es concretava l'espai que ocuparia i l'ús que faria d'altres espais determinats, reservant-se a més una clàusula de seguretat per si els fills no acomplissin el deure de garantir el manteniment.¹⁰²

En el cas d'enviduament primerenc, l'opció més habitual era fer unes segones núpcies. A la Vall d'Aran, els capítols en els quals un membre de la parella era vidu eren aproximadament d'un 10%, amb valors molt variables.¹⁰³ Com resta palès en l'anàlisi de l'estructura familiar feta a partir del cadastre del 1717 hi havia una tendència més accentuada de segones núpcies entre els vidus que no pas entre les vídues. D'aquestes, moltes restaven soles, a casa del fill hereu, i només serien cap de casa si restaven soles o amb una filla; en els altres casos la categoria de cap de casa passava sempre a l'home, fos gran o jove. Al cadastre de Vilac del 1717 es documenten uns nens de 6 i d'11 anys qualificats com a «cap de casa».¹⁰⁴ A finals del segle XVIII la tendència a les segones núpcies dels vidus era la mateixa, el cens del 1787 quantifica en 184 el nombre de vidus i en 310 el de vídues, amb unes proporcions ben significatives: de 25 a 40 anys 26 vidus i 47 vídues, de 40 a 50 anys 43 vidus i 86 vídues i de més de 50 anys 115 vidus i 176 vídues.¹⁰⁵ També els germans que restaven solters podien seguir vivint a la casa pairal, però en el cas aranès la figura del *conco* o *fadrí* era molt més rara que no pas a terres de la plana o de la mitja muntanya catalana, basca o navarresa. El cert és que a la Vall d'Aran només les cases més fortes serien les que haurien pogut suportar aquest nou membre i, per tant, la majoria de cabalers aranesos o es casaven i establien una casa nova o bé emigraven i la creaven fora de la vall.

L'afillament de forasters com a nous membres de la comunitat era reglamentat específicament per cada *conselh* local. Ultra algunes condicions particulars com la sol·licitud i el pagament, hi havia uns requisits bàsics: residir al lloc, tenir-hi propietats i estar casat amb una dona del poble. Aquesta vinculació matrimonial comportava diferents estatus. El marit d'una pubilla esdevenia membre del *conselh*, representava la casa de la seva dona i podia accedir als càrrecs públics (cònsol o *conselhèr de terçon* o de la Vall) vetats a la dona, malgrat ser originària del

101. El 1714, Bartomeu Palomer deixava a sa muller «senyora i majora» i si no podia viure amb l'hereu li deixa la «caseta». El 1722, Bartomeu Paba deixava 260 ll. en tres propietats, i la feia «senyora i majora», i sempre que visqués «casta» en son nom, mitja caseta, 1 vaca i 3 ovelles. El 1722, Joan Andreu Serbat deixava a la seva muller 3,5 galins de blat, 20 rals a l'any per a vi, 12 ll. de mantega a l'any, cambra amb son llit «cuine y calfa en la coina de casa». El 1725, Margarida Rella feia al seu marit «amo y hereu tant de la casa com de les terres». El 1731, Paris Ricart deixava tots els fills ben dotats (a un fill capellà el seu germà hereu li «xivernara» 2 mules) i la muller seria «vestida, calsada, gebirnada». BL(CC), Tredòs.

102. El 1892 en els capítols entre Francisca Ané Sanmartín i Josep Peremartí Subirà, ambdós de Les, es deia que si no podien viure junts els cedien la meitat de la casa, tot reservant-se la cuina «del piso bajo [ratllat] primero» i la propietat d'Espaliás («cuadra, prado i tierra»). Els pares no podien hipotecar els béns, llevat que la filla i gendre els deixessin de mantenir «a posibilidad de sus casas». AFP, CA (1892).

103. Per exemple un 5% l'any 1812, un 35% l'any 1825. A.G. d'Aran, Notariu, Manuaus 1812, 1825. A la Conca de Tremp, segles XVIII-XIX, la proporció oscil·lava del 5 al 10%, Bonaes (2010: 518).

104. Sanllehy (2007: 1: 175-176, 276-298) (esquemes de l'estructura familiar al vol. 3 de la tesi original elaborada a partir de les dades de l'AHL, Cadastre, c.137, Vilac, 1717).

105. Lluch (1981: 177).

lloc i titular de la casa. La categoria de cap de casa també requeria en el marit o els fills per joves que fossin. En els capítols matrimonials analitzats no s'ha trobat cap menció explícita a l'afillament, tanmateix devia ser un dels beneficis esperats. Així ho indica la protesta de Claveria decebut perquè el seu casament amb una pubilla de Viella, Àngela de Peremiquel, no li havia suposat l'entrada al *conselh* tot i que ell considerava que el casament «fue insiguiendo dicha promesa [d'afillament] y demás prometido en dote».¹⁰⁶

El cap de casa era qui assumia el pagament del dot. Habitualment era el pare de la núvia, però el cicle de vida feia molt complex aquest procediment i es troben situacions prou variades que deixen entreveure l'essencial: els protagonistes no eren els individus sinó les cases. El pagament es feia de casa a casa, per això el dot es continuava pagant quan els progenitors o els membres de la parella ja havien mort. Entre els pagadors s'identifiquen el pare, el germà hereu o els fills d'aquest hereu. Entre els beneficiaris, els cònjuges, un d'ells vidu o els seus fills. És a dir, l'obligació no cessava, els hereus de la casa que s'havia compromès a pagar el dot l'havien de satisfer als hereus de l'altra. A vegades fins i tot no eren hereus directes, com en el cas del gendre de la casa que cobra el dot de la seva sogra, difunta, en ser ell el cap de casa. O en el pagament que s'allargà des del 1844 fins al 1863 i que fou cobrat en un primer moment pel mateix gendre, a partir del 1850, ja ell difunt, pels tutors del seu fill i a partir del 1861 pel propi fill de mans del seu oncle Francisco Peremartí.¹⁰⁷ Francisco era l'hereu de casa Paula de Les, a partir del 1852 també havia assumit el pagament d'un altre dot, el de la seva germana Magdalena de Peremartí casada amb Francisco Boya, pagament que acabaria el 1870.¹⁰⁸ Un exemple més de pagaments de dots, a voltes successius, a voltes simultanis, que gravaven, quasi permanentment, l'hereu de qualsevol casa. Ací veiem tota la dimensió dels capítols: la contribució d'una casa en la creació i/o el sosteniment d'una casa nova o vella. La casa era l'agent, el subjecte que creava i gestionava el dot per reproduir-se o per permetre l'aparició d'una nova casa, i expressions com aquestes eren constants: «la dita casa pague», «J.S o los seus estan obligats».¹⁰⁹ També es detecta aquesta solidaritat familiar en llegats en metàl·lic o en espècie fets per avis o oncles. Ben significativa és la cessió de «molura franca en la mola de dits sos honcles» reconeguda a Joana Soler de Garòs el 1643.¹¹⁰

Ja hem dit que una cosa eren els pactes i l'altra era la seva efectivitat, i per tant l'estudi dels capítols matrimonials ha d'anar acompanyat de prospeccions en altres dues fonts: les èpoques

106. Sanllehy (2010: 1, 175, nota). ACA RA, Plets Civils, 13442 (1760).

107. Andreu de Peremartí, de Les, al seu gendre Pedro Juan Sirat. L'11-II-1844: vestit nupcial de baieta, caputxa «de panyo», mocador, 1 parell de sabates, 1 gipó de vellut negre, 3 parells de mitges, 3 davantals 1 de blauet negre, 2 de color, 2 vestits de drap de casa de cla. 1 màrfega, capsera, 3 camises, 4 llençols, caixa. El 27-VI-1847: 70 ll. a. 2a paga. 27-VI-1847: 50 ll. 3a paga. El 27-VI-1847: 1 llençol, 2 camises, 1 gipó blau, 1 parell de mitges, 1 davantal indiana, 1 parell de «seyes» (?) negres, 1 gipó negre. El 21-VII-1850, ja difunt P.J. Sirat, reben els tutors: 50 ll. 4a paga. El mateix dia, 1 parell de sabates i 1 manta de llana. El 28-VI-1851: 50 ll. 5a paga. El 7-IX-1851: 1 parell de sabates, 1 parell de mitges, 1 davantal, 1 caputxa. El 3-VII-1853: 50 ll. 6a paga 2 «jovones», 1 de «panyo» de compra nupcial, 1 de «panyo» de casa. El 5-VII-1855?: 50 ll., faldilles i gipó blau de «panyo» de casa, 1 davantal de seda nupcial, 1 parell de mitges. El 10-VII-1859: 50 ll. no sap escriure. El 14-VII-1861: 50 ll. El 14-VII-1861: «4 duros por el legado de su difunta madre», de mans de Francisco Peremartí, germà de la mare. El 12-VII-1863: 50 ll. 11a paga. El 12-VII-1863: 30 ll. última paga. A més de les pagues en metàl·lic: 49 duros, 1a paga, 15 duros, 4 ptes 2 rals. Tot 64 duros [...]. AFP, 1844-1863.

108. AFP, 1854-1870. També havien de pagar per la flassada de més valor que el pactat.

109. A.G. d'Aran, Lanhèu 257 (15-VII-1659).

110. A.G. d'Aran, Solèr, 87 (16-XII-1643).

i les al·legacions judicials. Les èpoques o rebuts de pagaments tenien caràcter probatori i evitaven haver d'atendre reclamacions infundades. A la majoria de cases es custodiaven a la caixa dels «papèrs», juntament amb altres documents importants com testaments, capítols matrimonials o compravendes, en alguns casos eren ben ordenats en feixets cosits. Generalment es feien rebuts independents per diners i robes pagats en una mateixa data. També se solien fer rebuts conjunts dels pagaments successius, sobretot en el moment de liquidar el deute: era el que s'anomenava «villeta complida». S'hi anotaven amb tota mena de detall les especificacions, rectificacions, pagaments compensatoris i devolucions per valoracions equivocades, per evitar malentesos i alhora defugir demandes judicials, tot i que a vegades se'n generaven. El cert és que el pagament de dots era una càrrega inacabable per a les cases, pagaven els pares, els germans i a vegades els nebots i els renebots de la dona dotada.

Moltes reclamacions acabaven en la via judicial, tant de la justícia local com en la d'alta instància, i les proves documentals eren essencials¹¹¹. En els arxius familiars hi ha un bon nombre d'exemples. Fins a principis del segle XVIII es fixava una pena per a la part que es desentengués dels capítols, la meitat pagadora a la justícia i l'altra meitat a la part obedient.¹¹² Aquesta clàusula va desaparèixer en èpoques més avançades, però els incompliments de pactes i els litigis no ho feren pas. Els plets podien durar anys. Del 1760 al 1772 es dirimí un plet davant la Reial Audiència d'Esteve Rimon de Cal contra la seva madrastra Teresa de Cal i Rodés, que volia mantenir el control de les propietats del seu marit difunt. El fill, Esteve, considerava que en els capítols matrimonials del 1742¹¹³ restava clar que ell era el destinatari dels béns, després de la mort del pare i la mare. De fet, el 1752 Esteve havia pres possessió de tots els béns del seu pare: casa, corral, borda, hort, 5 camps i 5 prats, entre els quals un de 15 jornals (el prat dera Mòla i dos altres de 5-6 jornals i 9 jornals). Esteve afirmava vetllar per la casa, i fundava la seva defensa en la prova dels capítols matrimonials dels seus pares.¹¹⁴

111. El 1724, en un litigi sobre uns drets d'herència, s'aportava com a prova els capítols del 1687 i l'època dotal del 1714 segons els quals el germà del nuvi havia pagat les 1.500 ll. estipulades al dot. El plet enfrontava els cònjuges Pau Abadia de Barbarà i Antonia Abadia Moga i Verdier contra Andreu de la Moga de Llavorsí, curador dels béns de Francisco Moga i Josefa Moga i Verdier, pares d'Antònia. Andreu, casat en segones núpcies amb Josefa Moga, no reconeixia els drets que reclamava la seva fillastra, devia el dot, les joies i altres productes de valor, a més de la llegítima. ACA, RA, Plets Civils, 9022 (1724).

112. La pena era entre un 25% o un 35% del valor del dot. 60 ll. per un dot de 250 ll., 50 ll. per a un dot de 145 ll. A.G. d'Aran, Barbèr, 148 (10-X-1672). Ibidem, 139 (7-III-1717).

113. Esteve Rimon de Cal, fill de Pere Joan Rimon de Cal i de Maria Rimon Moga Pont de Betren, es casava amb Isabel de Bossòst i Benosa, filla de Gilibert de Bossòst i Maria de Bossòst i Benosa, ambdós de Bossòst. Esteve era nomenat hereu, però el seu pare mantindria el control fins a la seva mort, es reserva l'administració de les butlles de la Santa Croada i l'usdefruit de les terres i prats obligats al Tribunal de la S. I. (prats: Bordé, Salat, Gotera, terres: Sasquira). Isabel aportava un dot de 1.250 ll., un censal de 200 ll., més les robes corresponents a la seva categoria social (8 vestits, de camelot, ras, burat, drap de casa, 8 parells de sabates, 8 camises, 8 parells de mitges, 8 llençols, 2 de lli i 6 de «rusela» de casa, i un matalàs de 33 ll. de llana). ACA, RA, Plets Civils, 6893 (1760-1772).

114. El 1752 l'inventari dels béns mobles d'Esteve indicava la seva bona posició: 17 ovelles, 6 vaques, 3 cries, 2 vaques «de gasalha», calders, cremalls, 24 plats de terra blanca, 24 de terra basta de França, 2 miralls, 30 llençols, 9 càrregues de 24 galins cada una de sègol, 9 galins de llegums, una tassa de plata, 4 cubes, 6 galins de farina. Havia allunyat de la llar familiar les seves germanastres. Anna la portà a casa Barrié de Sant Beat, probablement de criada, i segons deia era lloc decent: «ni mesón, ni taberna». Reclamada per sa mare, que l'anà a cercar, no retornà, però sí que ho féu després tota sola. L'altra germanastra l'havia internada al convent de les monges de l'Ensenyança a Solsona. ACA, RA, Plets Civils 6893 (1760-1772).

Primeres conclusions

Malgrat els formulismes notariais bastant fixos,¹¹⁵ la comparació entre els capítols dels segles XVII-XVIII i els del XIX fan palesa una evolució. Al set-cents, els dots es confegien amb força varietat de recursos, l'aportació en metàl·lic era acompanyada de parcel·les de terra, de caps de bestiar, de drets d'ús, de pensions de censals. Progressivament es va anar reduint aquesta multiplicitat de donacions dotals per quedar limitada, al segle XIX, a donacions en diners i en roba. Paral·lelament, en alguns casos, es van anar allargant els terminis de pagament, i cada cop esdevenia més llarg el període de satisfacció del deute. Aquestes constatacions, fetes en una primera prospecció, i a vegades comparant capítols de cases de categoria massa diversa, no poden ser categòriques ni definitives, són només una primera hipòtesi de treball que caldrà confirmar o rectificar, a partir de l'estudi global i sistemàtic.

Tots els estudis sobre capítols matrimonials demostren la seva importància com a font per a l'estudi dels comportaments endogàmics o exogàmics de diferents societats i de diferents classes. A la Vall d'Aran, l'endogàmia de vall es situava als segles XVIII-XIX a l'entorn del 80-90%, ben proper a la proporció observada a la Vall de Ribes o a Andorra.¹¹⁶ A Tredòs, més de les tres quartes parts dels capítols analitzats corresponien a matrimonis en què ambdós cònjuges eren del poble. En la resta de casos cal remarcar que l'element foraster sempre era el nuvi, podia haver adquirit la condició de veí del lloc pel mecanisme de l'afillament. Suposem, però, que aquest no fou el cas, ja que no trobem a cap d'ells com a comprador de terres, i probablement fou la muller la que deixà el poble per anar-se'n al del seu espòs. És interessant remarcar com la majoria de forasters eren de pobles no aranesos¹¹⁷ (Aren, a la Ribagorça, València d'Àneu, al Pallars Sobirà, Santa Maria de Meià, a la Noguera) i en els casos en què el nuvi era aranès no procedia pas del mateix *terçon* de Pujòl, a la capçalera de la vall, sinó d'altres *terçons*, com Castièro, ubicat al centre de la vall.

Entre els capítols registrats als manuals notariais de Viella dels anys 1812 i 1825-1828,¹¹⁸ només hi consten casaments fora de la vall el 1825 i el 1826, en la proporció corresponent de 20 i 10% Així, dels 24 capítols del 1825, 5 foren establerts amb gent forana, 3 de Catalunya i 2 de França. Dels 27 capítols del 1826 n'hi hagué 2 amb un cònjuge de Catalunya i 1 amb un de

115. Evidentment els dels notaris reials i els dels apostòlics amb les seves peculiaritats pròpies. Un tret dels capítols matrimonials signats davant el notari reial a la segona meitat del segle XIX és la desaparició de l'enumeració de les aportacions en roba, que s'enumeren a part: «[...] y de las ropas las que constaran en una nota por separado». «[...] y de ropas nupciales le prometen también dar las que constaran en una nota que por separado formarán las partes» A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1860, (2-I-1860), (1-II-1860).

116. A la vall de Ribes, als segles XVII i XVIII, es constata una forta endogàmia territorial de vall (un 80% i a la zona axial arribava al 100%), de lloc (al voltant d'un 50%) –amb la consegüent consanguinitat– i professional. Mikes 2009: 301-302. A la Massana del segle XVIII, s'observen unes dades molt similars, un 83,5% d'endogàmia a nivell de vall (un 16,5% de casaments a l'exterior), a més d'una forta endogàmia local (42,7% ambdós cònjuges de la Massana) enfront dels casaments que vinculaven veïns de la Massana amb veïns de diferents parròquies andorranes. Camiade 2001: 119-122.

117. A Sant Gaudens l'endogàmia parroquial era del 77,12% (1700-1710), si bé disminuï al 66,66% (1740-1750), i l'exogàmia femenina va créixer en aquest període del 16 al 18% i la masculina del 9 al 14%. Rarament les distàncies dels pobles dels cònjuges depassaven els 20 km (entre 5 i 10), excepte les classes més notables, com comerciants i professionals liberals, que s'emparentaven amb famílies de Tolosa o d'altres centres llunyans, encara que entre els anys 1700 i 1750 van cap amb Espanya. Sicard, 2000.

118. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau, 1812, 1825-1828.

França. Tanmateix, eren unions poc comunes, molts anys no se'n registrava cap. Els casaments fora de la vall responien a diverses casuístiques: les unions de membres de cases fortes amb membres d'altres cases fortes de territoris veïns, com el Pallars o el Comenge. Els casaments amb forasters establerts a la vall, per exemple militars. Una pubilla de Vilac, Clara de Miguel, casada amb Diego Valdivieso, de Lorca (Múrcia); o Francesc Prades, subninent de cavalleria d'Arties, potser aranès, casat amb Manuela Mas i de Copons de Rialp (Pallars). Els casaments amb vidus portaven també a establir pactes amb territoris llunyans. Francisca Morelló, de Vella, es casà amb Fidel Subirà, vidu, dependent del Resguardo de Reales Rentas, possiblement resident a la vall. Rosa Fontà de Salardú es casà amb Bartomeu Pallé, vidu de Burgo, a la vall d'Àneu. Els casaments amb forasters de pocs recursos, com el cas de la noia de Vilamòs, casada amb Benet Juncà, domiciliat a la Girona. Per la migradesa del dot de la noia, 340 ll., i l'escàs nombre de vestits, podem suposar que la nova parella no formà pas casa nova a Vilamòs sinó que s'establí fora de la vall. Un cas paral·lel d'establiment fora de la vall va ser el d'un any abans, quan Francisca Arró es casà amb Joan Berdié de Sant Beat, amb l'aportació d'un dot important: 5.000 ptes. i 8 peces de roba de cada qualitat. És evident que l'anàlisi dels comportaments endogàmics o exogàmics s'ha de fer tenint en compte no només el factor territorial sinó també l'econòmic i el social. El grau de riquesa és un element a tenir en compte.

A més de l'endogàmia de vall, també hi havia comportament endogàmic en l'àmbit local, que al primer terç del segle XIX se situava a l'entorn del 63%. Els casaments en què els cònjuges procedien de pobles del mateix *terçon* representaven un 16% i els del *terçon* diferent un 21% (cal assenyalar que les dades poden resultar equívokes pel fet que pobles limítrofes podien pertànyer a diferent *terçon* i en canvi pobles d'un mateix *terçon* podien ser situats a més distància). També caldria establir el diferent comportament segons el gènere i l'estatus dels cònjuges,¹¹⁹ ja que les relacions de parentiu, de classe i de comunitat pesaven molt en els pactes. Són importants, doncs, les xarxes socials que preveïen aquestes aliances i les implicacions que comportaven. Pensem en les dispenses eclesiàstiques per matrimonis consanguinis, que eren força freqüents en aquestes comunitats tan petites i amb una endogàmia tan marcada.¹²⁰ Certament, les aliances matrimonials poden dir molt sobre la història de les cases i de les comunitats locals.

Els capítols matrimonials aporten elements comparatius essencials per a l'estudi de la diferenciació interna d'aquestes comunitats i també de les característiques específiques de les seves cases. Un element ja comentat és la gradació econòmica dels dots i un altre de força significatiu és la presència o no de la tassa de plata en les donacions dotals. Com ja s'ha dit, la tassa de plata era un objecte present en els pactes matrimonials de més nivell econòmic, els de les cases mitjanes o fortes. Les dades de l'any 1812 permeten la quantificació: dels 43 capítols matrimonials registrats en els manuals dels notaris reials, 23 esmenten la tassa de plata i 20 no. En el primer cas són capítols en què el valor mitjà del dot era de 1.309,86 ll. i la mitjana de nombre de vestits era de 7,56. En el segon cas, la mitjana del valor del dot era de 852,89 ll.

119. Segons observa Richou, al Maresme medieval l'endogàmia local dels hereus casats amb cabaleres del lloc era d'un 60%, i superava amb escreix el grau d'endogàmia assolit per les pubilles casades amb cabalers del lloc, que arribava només al 46%. Richou (2010: 263).

120. En tercer i quart grau d'afinitat i consanguinitat el bisbe podia concedir dispenses per delegació del papa, cosa que estalviava el temps i els diners que haurien suposat haver d'acudir al Vaticà. Sanllehy (2007: 1, 220), Brunet (2001: 456-457).

i la de nombre de vestits de 5,5. El diferent nivell econòmic és evident. La diferència de mobilitat matrimonial també era significativa: els capítols amb tassa de plata fan palesa l'existència d'una àrea molt més àmplia que la dels capítols sense tassa, que corresponien a cases més modestes, amb un mercat matrimonial molt més restringit. Per al primer grup els casaments entre persones del mateix poble es donava en un 60,86% dels actes, entre persones del mateix *terçon* en un 17,39% i de diferent *terçon* en un 21,73% dels actes. En els capítols del segon grup —sense presència de tassa—, en canvi, els casaments intralocals eren un 65% i els d'un mateix *terçon* un 35%, i no n'hi havia cap entre persones de pobles de diferents *terçons*.¹²¹

La diferenciació comunitària es fa palesa en la lectura atenta dels capítols, en què es revelen unes constants que permeten dibuixar uns models o patrons característics de cada grup. En les cases més humils, el valor del dot era migrat, moltes vegades incloïa parcel·les de terra, i per contra el nombre de terminis de pagament era gran, cosa que responia a la seva escassa capacitat econòmica, i a més el grau d'exogàmia local era molt reduït o inexistent. En les cases mitjanes, la majoria, aquests elements eren força equilibrats: dots de valoració no extrema, algunes amb inclusió de terres, amb uns terminis de pagament no gaire nombrosos ni dilatats en el temps, i amb un grau d'exogàmia molt proper a la mitjana global. En l'últim esglaó, les cases fortes tenien un comportament totalment diferent: uns dots força quantiosos, amb escassa presència de terres —levat d'alguna excepció— i amb una exogàmia notable. De fet, la majoria de casaments exògens eren dels membres d'aquestes cases. Val a dir, però, que també es troben alguns casaments fora de la vall de membres de les cases més humils, probablement mostra de l'emigració definitiva a què molts es veien abocats.

Un altre indicador de nivell social és el grau d'analfabetisme, que també pot resseguir-se a través dels capítols matrimonials. Els capítols tenen un avantatge davant altres documents, el fet que en un mateix acte apareixen conjuntament homes i dones, cosa que no passa en altres tipologies documentals, monopolitzades generalment pels homes (vendes, empenyoraments, documents públics, transaccions mercantils, pactes laborals) i que no permet fer estudis comparatius de l'analfabetisme per gèneres. El cert és que en els capítols analitzats, la gran majoria de dones deien no saber signar, mentre que entre els homes era més excepcional aquesta afirmació, i encara que no demostrassin gran domini de l'escriptura, la gran majoria signaven els seus capítols matrimonials. Hi havia alguna excepció, les dones que podien escriure eren membres de cases fortes que havien tingut una educació superior a la mitjana de les dones araneses. En el casament doble que emparentava dues cases riques i socialment notables, les dues noies Teresa Ademà, de casa eth Senhor d'Arròs i Maria Espanya, de Viella,¹²² sabien signar, igual que els seus futurs marits, cosa que no passava en les cases de menor nivell econòmic, on l'ensenyament de lletra es reservava als nois, i les noies en restaven completament excloses.

121. De moment no disposem de sèries més llargues i completes. Per a conclusions més definitives caldria poder completar aquestes dades amb les dels capítols passats davant notari apostòlic. Així, les dades dels capítols del 1825, molt més escadusseres, no permeten fer una anàlisi comparativa entre categories de cases i tipologia de dots. Dels 25 capítols fets a la notaria de Viella, el 1825 es detecta molta més mobilitat: 6 del mateix *terçon*, 3 de *terçon* diferent, 3 de Catalunya, 2 de França, 1 d'Espanya, 10 del mateix poble. De 25 capítols, en 6 hi ha un vidu i en 2 dos vidus.

122. A.G. d'Aran, Notariu, Manuau 1829 (25-IV-1829). Tanmateix, cal remarcar que a vegades el saber signar no respon pas a una plena alfabetització.

Les relacions entre cases no eren fixes ni estàtiques. Els vincles de parentiu i el cicle de vida feia que l'evolució seqüencial no fos uniforme. El cas en què el pare pagava el dot a la noia i la nova parella iniciava una nova explotació familiar era potser el menys freqüent. Ja s'ha dit que hi havia moltes altres variants. Quan la noia entrava com a jove en una casa vella, l'explotació ja era iniciada, les necessitats, doncs, eren molt diferents de si hagués format una casa nova. Els dots eren pagats a llargs terminis i per això la majoria de vegades abans d'acabar de pagar el dot ja havia mort el pare, i aleshores se n'havia de fer càrrec l'hereu de la casa, el germà del dotat o un dels seus successors. Altres vegades un dels cònjuges, o tots dos, moria abans d'haver cobrat tot el dot, i llavors els beneficiaris eren els seus hereus directes o sobrevinguts. El circuit gairebé no es tancava mai: si no hi havia descendència, dos terços del dot retornaven a la casa d'on havia sortit. Els diners s'invertien novament en dots de la generació més jove de la casa. Encara no s'havia acabat de cobrar un dot i s'iniciava el pagament d'un altre o de diversos simultàniament. Sempre hi havia diners a pagar, terres, bestiar o roba a donar, per la qual cosa no es podia aturar la consecució de numerari (via comerç o censals), de terres per cedir (via compra, empeny o artigitge), de bestiar a cedir (en propietat o en contracte d'*eishiuerniu* o de *gasalba*), de roba a aportar (calia, doncs, continuar la producció d'unes manufactures que la pròpia casa ja no necessitava, com llençols o vestits). Tot aquest esforç representava la contribució d'una casa en la creació d'una de nova —o el manteniment d'una casa vella— per assegurar així la continuïtat d'un dels seus membres. Un objectiu que podríem dir que entrava en contradicció amb l'objectiu últim i essencial de perpetuació de la casa pròpia, ja que possibilitava l'aparició d'un «nou usuari» dels béns comunals —o el refermament d'un de ja existent—, un «competidor» en el repartiment dels aprofitaments i dels béns.

En conclusió, els capítols matrimonials diuen molt sobre una casa, però se seguirà ignorant molt d'aquella casa ni no se n'emprèn l'estudi a partir d'altres fonts. En realitat, les informacions són variades i riques. S'hi poden localitzar els vincles de parentiu —noms dels ascendants i dels col·laterals—, la situació en l'heretament —hereu o cabaler—, l'ofici —pagès, artesà, emigrant—, el grau de riquesa —valor del dot, escriu, regensament i altres donacions—, el grau de liquiditat —terminis de pagaments—, les propietats immobles —parcel·les donades—, els béns mobles —bestiar, eines, mobiliari, vestuari—, els vincles de solidaritat familiar —protecció als vidus i als solters—, els lligams de veïnatge —endogàmia i exogàmia—. Aporten moltes dades essencials per a l'estudi de la casa, però també deixen sense contestar molts altres interrogants sobre la composició real de la família, les seves propietats, les seves estratègies d'autoreproducció i el seu encaix comunitari. A partir d'una primera prospecció, en aquestes pàgines hem presentat una font i n'hem destacat els seus trets essencials, amb l'objectiu de poder abordar l'estudi sistemàtic —ampli cronològicament i territorialment— que és necessari. Alhora, hem volgut remarcar que els capítols matrimonials són una eina bàsica, i tanmateix parcial, una peça que ha d'anar acompanyada de moltes altres peces. Les seves informacions, a vegades precioses i úniques, poden esdevenir estèrils si manca un coneixement molt més ampli de la casa i de la comunitat en la qual estava immersa.

Bibliografia

ASSIER-ANDRIEU, Louis (1981). *Coutume et rapports sociaux: étude anthropologique des communautés paysannes du Capcir*. París: CNRS.

AUGUSTINS, Georges (1993). «Du système à maison au système à parentele». Dins: *La Família als Pirineus: aspectes jurídics, socials i culturals de la vida familiar: continuïtats i canvis*, edició a cura de Dolors Comas d'Argemir i Jean François Soulet. Andorra: Govern d'Andorra, p. 124-138.

BARRERA, Andrés (1990). *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*. Madrid: Alianza Editorial.

BERTRÁN, José (1901). *El derecho especial del Valle de Arán*. Barcelona: Tip. José Espasa.

BONALES, Jacinto (2010). «Dona, matrimoni i herència al Pallars Jussà (s. XVIII-XIX)» Dins: *Família pagesa i economia rural*. VII Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local. Lleida: Diputació de Lleida. Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 515-534.

BRINGUÉ, Josep M.; SANLLEHY, M. Àngels (2008). «Pastures, boscos i ramaderia». Dins: *Història agrària dels Països Catalans*, vol. 3: *Edat Moderna*, Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca i Universitats dels Països Catalans, p. 171-233.

BROCA, Guillem M. de (1918-1926?). *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*. Barcelona: Herederos de Juan Gili. [Facsimil: Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1985-1987].

BRUNET, Michel (1998). *Les pouvoirs au village: aspects de la vie quotidienne dans le Roussillon du XVIIIe siècle*. Perpinyà: El Trabucaire.

BRUNET, Serge (2001). *La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'Ancien Régime*. Aspet: PyrèGraf.

CAMIÀDE, Martina (2001). *La casa en la comunitat andorrana del segle XVII al segle XIX: solidaritats i estratègies d'aliances i de poder*. Andorra: Editorial Andorrana.

Circulation (2005). *Circulation des marchandises et réseaux commerciaux dans les Pyrénées (XIII-XIX siècles) = Circulació de mercaderies i xarxes comercials als Pirineus, segles XIII-XIX*. Tolosa de Llenguadoc: CNRS: Université de Toulouse-Le Mirail.

COMAS, Montserrat (1993). «Els canvis recents del sistema familiar als Pirineus: les pautes de matrimoni i solteria». Dins: *La Família als Pirineus: aspectes jurídics, socials i culturals de la vida familiar: continuïtats i canvis*. Edició a cura de Dolors Comas d'Argemir i Jean François Soulet. Andorra: Govern d'Andorra, p. 232-245.

COMES, Josep (1706). *Viridarium artis notariatus ... Gerundae: ex typ. Francisci Oliva*, 1706. 2 vol. [Traducció castellana: Barcelona: J. Mayol y Compañía, 1826. 2 vol.].

CONESA, Marc (2002). «Maisons, familles et patrimoines: les système à maisons en Cerdagne, XVII-XVIII siècles». *Domitia*, 2, p. 115-141.

Congrés (1992). *I Congrés d'Història de la Família als Pirineus: actes*, Andorra la Vella, 10 i 11 de maig de 1992. Andorra: Centre de Trobada de les Cultures Pirinenques, Comunitat de Treball dels Pirineus.

CURSENTE, Benoît (1998). *Des maisons et des hommes. la Gascogne médiévale (XIe-XVe siècle)*, Tolosa de Llenguadoc, Presses Universitaires du Mirail.

DANÉS, Daniel (1918). *Estudi d'un formulari de Bartomeu Portolés (manuscrit del segle XVIII)*. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat.

Economies (2005). «Economies de muntanya a Catalunya». *Estudis d'Història Agrària*, 18.

ESTRADA, Ferran; ROIGÉ, Xavier; BELTRAN, Oriol (1993). *Entre l'amor i l'interès: el procés matrimonial a la Val d'Aran*. Tremp: Garsineu.

Família (1993). *La Família als Pirineus: aspectes jurídics, socials i culturals de la vida familiar: continuïtats i canvis*, edició a cura de Dolors Comas d'Argemir i Jean François Soulet. Andorra: Govern d'Andorra.

Família (2010). *Família pagesa i economia rural*: VII Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local. Lleida: Diputació de Lleida. Institut d'Estudis Ilerdencs.

FAUS, Josep (1907 [2002]). «Els capítols matrimonials a la comarca de Guissona (Catalunya segriana)». *Revista Jurídica de Catalunya*, p. 201-233, 287-297, 313-347, 379-405, 599-611. [Reedició a *Centenari naixement de l'il·lustre notari Ramon Faus Esteve, 1902-2002*. Guissona: Impr. Barnola, 2002].

FONTAINE, Laurence (2003). *Pouvoir, identités et migrations dans les hautes vallées des Alpes occidentales (XVIII-XVIIIe siècle)*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.

GIFRE, Pere (2009). «En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (vegueria de Girona, 1486-1730)» (Tesi doctoral). Girona: Universitat de Girona.

GÓMEZ, Maria Pau (2008). Exemples de noviatge a través dera documentacion depausada en Archiu Generau dAran. *Tèrra aranesa*. Ilau epòca, núm. 7, p. 47-56.

GRATACOS, Isaure (1987). *Fées et gestes: femmes pyrénéennes, un status social exceptionnel en Europe*. Tolosa de Llenguadoc: Privat.

Índice (1944). *El Índice de privilegios del Valle de Arán*. Comentarios preliminares y transcripción a cargo de Manuel Abizanda Broto. Balaguer: Imprenta Romeu. [Publicació de l'Institut de Estudios Ilerdenses].

LALINDE, Jesús (1965). *Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el derecho catalán*. Barcelona: [s.n.]. (Barcelona: Imprenta Altés). [Text publicat a la *Revista Jurídica de Cataluña*].

LLUCH, Ernest (1981). «El cens del comte de Floridablanca de 1787 (part de la Vall d'Aran). *Recerques*, 11, p. 161-177.

MEZQUITA, José Luis (2001?). «La convinença a mitja guanyeria». Dins: *Era mieja guadanberia. Era torneria*. Viella: Conselh Generau d'Aran, p. 13-49.

MIKELARENA, Fernando; ERDOZÁIN, Pilar (2010). «Familia campesina y economía familiar en la España contemporánea: perspectivas metodológicas y líneas de investigación». Dins: *Família pagesa i economia rural*. VII Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local. Lleida: Diputació de Lleida. Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 487-512.

MIKES, Tünde (2009). «Una societat de muntanya a l'època moderna: poblament, població, societat i la seva reproducció (el cas de la Vall de Ribes al segle XVII)». Dins: *Habitats et peuplement dans les Pyrénées au moyen âge et à l'époque moderne*. Travaux du Groupe Resopyr III. Tolosa de Llenguadoc: CNRS. Université de Toulouse-le Mirail, p. 291-309.

MORENO, Belén (2007). *Consum i condicions de vida a la Catalunya Moderna: el Penedès, 1670-1790*. Vilafranca del Penedès: Edicions i Propostes Culturals Andana.

PEYTAVÍ, Joan (1996). *La família nord-catalana: matrimonis i patrimonis (segles XVI-XVIII)*. Perpinyà: El Trabucaire.

POUMARÈDE, Jacques (2000). «La famille pyrénéenne: état de la question». Dins: *Les hommes et leur patrimoine en Comminges*. Saint-Gaudens: Société des Études du Comminges, p. 25-33.

Privilegis (1640). *Privilegis, franqueses y libertats concedides per los sereniss. reys de Arago a la Vall de Aran, del principat de Catalunya, y a les universitats y singulars de aquella ab les concordies que fan en son fauor*. En Barcelona: per Sebast. y Jaume Matheu.

Privilegis (1915). *Privilegis i ordinacions de les valls pirinenques*, V. I: *La Vall d'Aran*, per F. Valls i Taberner. Barcelona: Imp. de la Casa de la Caritat.

Relation (2008): *Relation de la Mission des Pyrénées (1635-1649), le jésuite Jean Forcaud face à la montagne*, texte traduit, annoté et présenté par Serge Brunet avec le concours de Paul Fave. Paris: Comité des travaux historiques et scientifiques.

RICHOU, Montserrat (2010). «Família pagesa i estratègies patrimonials: el Baix Maresme als darrers segles medievals». Dins: *Família pagesa i economia rural*: VII Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local. Lleida: Diputació de Lleida. Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 259-272.

ROIGÉ, Xavier (1993). «En çò des aranesi» evolució de les formes de residència i de la família troncal a la Val d'Aran». Dins: *La família als Pirineus: aspectes jurídics, socials i culturals de la vida familiar: continuïtats i canvis*. Edició a cura de Dolors Comas d'Argemir i Jean François Soulet, p. 158-176.

ROIGÉ, Xavier (1994). «Herència i successió al Priorat entre la indivisió i la dispersió patrimonial». Dins: *Família i canvi social a la Catalunya contemporània (s. XIX-XX)*. Vic: Eumo, p. 73-94.

SANLLEHY, M. Àngels (1998). «Una aproximació a les fonts documentals sobre una comunitat de muntanya essencialment comunal: la Val d'Aran (s. XVII-XVIII)». Dins: *Els béns comunals a la Catalunya moderna (segles XVI-XVIII)*. Barcelona: Rafael Dalmau, p. 33-61.

SANLLEHY, M. Àngels (2000). «Communautés et maisons du Val d'Aran (XVIIe-XVIIIe siècle): un jeu d'équilibres entre le patrimoine communal et le patrimoine privé». Dins: *Les hommes et leur patrimoine en Comminges*. Saint-Gaudens: Société des Études du Comminges, p. 151-167.

SANLLEHY, M. Àngels (2007). *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII): dels usos comunals a la dependència econòmica*. Tremp: Garsineu.

SANLLEHY, M. Àngels (2009). «Una primera aproximació a l'organització de l'hàbitat a la Val d'Aran en època moderna: qüestions, fonts i metodologia». Dins: *Habitats et peuplement dans les Pyrénées au moyen âge et à l'époque moderne*. Travaux du Groupe Resopyr III. Tolosa de Llenguadoc: CNRS. Université de Toulouse-le Mirail, p. 311-325.

SANLLEHY, M. Àngels (2010a). «Les cases a les societats pirinenques a l'època moderna: l'autoreproducció pagesa en l'economia comunal». Dins: *Família pagesa i economia rural*. VII Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local. Lleida: Diputació de Lleida. Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 73-102.

SANLLEHY, M. Àngels (2010b). «Es tasses de plata ena Val d'Aran (segles XVI-XIX): un patrimoni perdut». Dins: *Miscel·lània en aumenatge a Melquíades Calzado de Castro, «damb eth còr aranés»*. Viella: Institut d'Estudis Aranesi, p. 255-280.

SERRA, Eva; SANLLEHY, M. Àngels (2005). «Comerç transpirinenc a Catalunya segons la documentació de la Generalitat de Catalunya (s. XVI-XVII)». Dins: *Circulation des marchandises et réseaux commerciaux dans les Pyrénées (XIII-XIX siècles) = Circulació de mercaderies i xarxes comercials als Pirineus, segles XIII-XIX*. Tolosa de Llenguadoc, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, vol. 2, p. 473-522.

SICARD, Germain (2000). «Familles et patrimoines en Nébouzan, d'après les contrats de mariage (XIXe siècle)». Dins: *Les hommes et leur patrimoine en Comminges*. Saint-Gaudens: Société des Études du Comminges, p. 77-85.

SIMÓ, Vicent (2001?). «Eth dret de tornaria». *Era mieja guadanberia. Era torneria*. Viella: Conselh Generau d'Aran, p. 51-85.

VIADER, Roland (2003). *L'Andorre du IXe au XIV siècle: montagne, féodalité et communautés*. Tolosa de Llenguadoc: Presses Universitaires du Mirail.

VIOLANT, Ramon (1997). *El Pirineo español*. Barcelona: Altafulla.

ZINK, Anne (1993). *L'héritier de la maison: géographie coutumière du Sud-Ouest de la France sous l'Ancien Régime*. París: École des hautes études en sciences sociales.

Fonts documentals

—AFP (Archiu Familiar Peremartí (Les))

CA (Capítols matrimonials). CA (R) (Capítols matrimonials (Rebut)). D (Deutes). DO (Dots). J (Judicial). VCG (Venda a carta de gràcia).

—A.G. d'Aran (Archiu Generau d'Aran)

Hons notariaus

Notariau, Manuaus. Anys: 1775, 1776, 1776-1777, 1777, 1778, 1778-1779, 1779, 1785, 1786, 1812, 1825, 1826, 1827-1828-1829, 1860, 1866.

Hons patrimoniaux

Çò deth Sarte (Unha)

Çò de Lanhèu (Salardú)

Colleccion Henri Capdessus (Arties)

Çò de Menga (Arties)

Çò d'Augèr, Betran e Bonòme (Garòs)

Çò de Barbèr (Garòs)

Çò de Solèr (Garòs)

Çò de Sebastian (Vilac)

Çò de Pèirponin (Arròs)

Çò de Joanchiquet (Vilamòs)

Çò de Mossu (Arres)

Çò de Helipa (Arró)

Çò de Capdet (Bossòst)

Çò de Pèirparent (Les)

Çò de Mossempèir (Les)

—BL(CC) (Biblioteca de Les (Colleccion Calzado))

Tredòs. Llibre de notes de Felip Daunes, rector de Tredòs (segle XVIII).

Interrogatorios. Respostes de la Val d'Aran al qüestionari de Francisco de Zamora (1788-1789). [Reproducció del Ms. 2435 de la Real Biblioteca].

—IMHB (Institut Municipal d'Història de Barcelona)

Notarial XII